

GAZÂDAN FENNE: OSMANLI ASKERÎ STRATEJİSİNİN YAZILI KÜLTÜRÜ

From Ghaza to Science: The Written Culture of Ottoman Military Strategy

Uğur Arslan*

Özet

Kökleri XV. yüzyılın başlarına kadar uzanan gazâvâtnâme yazını, döneminsefer ve savaşlarını ideolojik ve edebî bir temsil üzerinden ele alırken XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan fenn-i harp kitapları, Avrupa askerî bilimlerinden beslenerek stratejiyi teknik ve bilimsel bir disiplin hâline getirme çabasının ilk örneklerini oluşturmuş ve Osmanlı askerî literatürünün önemli bir parçası hâline gelmiştir. Mevcut akademik çalışmalar, bu metinleri Osmanlı askerî tarihi bağlamında genellikle dönemsel ya da tematik bir çerçevede incelemiş; edebiyat araştırmaları ise çoğunlukla dilsel özellikleri ve edebî sanatları bakımından değerlendirmiştir. Ancak Osmanlı askerî yazınının farklı türlerini birlikte değerlendiren ve zihniyet dönüşümünü merkeze alan bütüncül araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, gazâvâtnâme geleneği ile fenn-i harp metinlerini karşılaştırarak Osmanlı askerî düşüncesinde savaşın anlatsal temsilden teknik ve sistematik bir bilgi alanına doğru yeniden tanımlanma sürecini incelemeyi amaçlamaktadır. Böylelikle hem Osmanlı askerî zihniyetini anlamak isteyen tarihçilere ve strateji araştırmacılara yeni bir bakış açısı sunmayı hem de Batı askerî strateji yazınıyla karşılaştırmalı okumalar için bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Tarih, Askerî Strateji, Fetihnâme, Fenn-i Harp, Gazâvatnâme.

* Dr. (Kamu Hukuku ve Uluslararası İlişkiler), Av. (Ankara Barosu), e-posta: av.arslanugur@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3987-8465, Ankara/TÜRKİYE

Abstract

The gazavâtnâme tradition, originating in the early fifteenth century, depicted Ottoman campaigns through ideological and literary frameworks, while the fenni harp manuals that emerged in the late eighteenth century reflected the impact of European military sciences and sought to systematize strategy as a scientific discipline. Although existing scholarship has examined Ottoman military history within chronological or thematic frameworks, and literary studies have focused on rhetorical and linguistic aspects, comprehensive analyses that integrate different genres of strategic writing and emphasize intellectual transformation remain scarce. This study addresses this gap by comparing gazavâtnâme narratives with fenni harp manuals, thereby tracing the transition in Ottoman strategic thought from narrative-centered discourse to a scientific understanding of warfare. In doing so, it offers historians and strategy scholars a fresh perspective on Ottoman military mentality and provides a framework for comparative analysis with Western traditions of strategic thought.

Keywords: Military History, Military Strategy, Fetihnâme, Ghazavatnâme, Warfare Science.

Giriş

İslâm toplumlarında gazâ anlayışı, Kur’ân ve hadis literatürüne atıfla meşruiyet zemini kazanan, ancak uygulamada tarihsel, siyasî ve toplumsal koşullara bağlı olarak farklı anlamlar yüklenen bir askerî faaliyet olarak tezahür etmiştir. Bu yaklaşım, Kur’ân ve hadislerde vurgulanan cihad anlayışının tarihsel izdüşümü olup Osmanlı siyasal ve askerî zihniyetinde de karşılık bulmuştur. Osmanlılar için gazâ, salt askerî bir mücadele değil, aynı zamanda meşruiyet ve kimlik inşa eden bir unsur olarak işlev görmüş; böylece hem siyasî ve coğrafi genişlemenin hem de toplumsal birlikteliğin temellendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu zihniyetin edebî yansıması ise savaşları bir dini vecibe ve kahramanlık destanı olarak aktaran gazâvatnâmelerde açıkça görülmektedir. Gazâvatnâmeler, Osmanlı askerî stratejisinin dini meşruiyetle bütünleşmiş boyutunu ortaya koyarken aynı zamanda toplumun kolektif hafızasında gazâ idealini diri tutan kültürel metinler işlevi görmüştür.

Osmanlı askerî strateji yazınının¹ uzun tarihsel seyri hem süreklilik hem de dönüşüm dinamikleri üzerinden okunabilecek çok katmanlı görünüm arz

¹ “Strateji” kavramının modern, sistematik ve kuramsal anlamını XIX. yüzyılda kazanmış olduğu dikkate alındığında, Osmanlı klasik dönemine ait metinlerde bugünkü anlamıyla bir askerî stratejiden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmada “Osmanlı askerî stratejisi”

etmektedir. Kavramsal düzlemde bakıldığında erken dönem metinlerinde sıkça rastlanan “tedbir”, “hîle” ve “nusret” gibi terimlerin, XVIII ve XIX. yüzyıllarda fenn-i harp literatüründe farklı anlam katmanlarına taşındığı görülmektedir. Gazâvât-nâmelerde “tedbir” ilahî takdirle uyumlu bir ihtiyat ve hazırlık anlamını taşıırken modern harp risalelerinde bu kavram; planlama, organizasyon ve muharebe tertibi gibi rasyonel ve hesaplanabilir süreçlerle özdeşleşmiştir. Benzer biçimde “hîle” gazâvât-nâme anlatılarında kahramanlığın bir parçası, düşmanı yanıltmanın meşru bir aracı olarak görülürken XIX. yüzyıl literatüründe bu kavram, “manevra” yahut “taktik çeşitlilik” gibi askeri terminolojiye içkin teknik bir kategoriye dönüşmüştür. “Nusret” kavramı da aynı şekilde ilahî yardımın bir sonucu olmaktan çıkıp eğitim, disiplin, lojistik düzen ve teknik donanım sayesinde elde edilen başarı anlamını kazanmıştır. Bu semantik dönüşüm, Osmanlı stratejik kültüründe “metafizik” bir çerçeveden “bilimsel” ve ölçülebilir bir anlayışa doğru epistemik bir kaymayı işaret etmektedir. Bu durumun en belirgin yansıması, gazâvât-nâmelerde görülen ideolojik ve teolojik temelli zafer anlatıları ile fenni harp literatürünün bilimsel metodolojiye yaslanan rasyonel savaş anlayışı arasındaki farklılıkta gözlemlenir. Gazâvât-nâmelerde zafer, çoğunlukla ilahî takdirin veya padişahın karizmatik liderliğinin bir tezahürü olarak kurgulanırken bilimsel metinlerde zafer; mühendislik bilgisi, lojistik hesaplanma-planlama, askerî tertiplenme, haberleşme usulleri, tahkimat teknikleri gibi bir dizi işlem ve eylemin ortaya çıkardığı sonuç olarak değerlendirilmiştir.

Gazâvât-nâmeler, Avrupa şövalyelik kronikleriyle benzer şekilde ideolojik bir kahramanlık ve meşruiyet söylemi üretirken XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başındaki Osmanlı kroniklerinde, *raison d’État* merkezli Batı siyasal düşüncesiyle ortak bir zemin yakalayarak devlet aklı, nizam-ı alem ve iktisadî kaynakların seferberliği gibi konulara ağırlık verdiği görülmektedir. Öte yandan XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren askerî alanda yaşanan köklü dönüşümler, yeni bir literatür geleneğini doğurmuştur. Avrupalı yazarlardan yapılan tercümelemler, mühendishâneler çevresinde üretilen ders kitapları ve “fenn-i harp” olarak adlandırılan eserler, stratejiyi artık edebî- dini bir anlatı olmaktan çıkarıp teknik, bilimsel ve rasyonel bir disiplin haline getirme çabasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

kavramı, modern anlamda sistematik, teknik ve kuramsal bir askerî doktrin olarak değil; erken dönem için savaşın nasıl tahayyül edildiğini, meşrulaştırıldığını ve anlatı düzeyinde temsil edildiğini gösteren zihinsel ve kültürel bir çerçeve olarak kullanılmaktadır.

Fenn-i harp risaleleri, açık biçimde Jomini'nin savaş kuramına dair sistematik yaklaşımlarıyla ve (kısmen de) Clausewitz'in harp- siyaset ilişkisine dair teorik çerçeveleriyle mukayese edilebilir bir düzeye ulaşmıştır. Bu mukayeseler, Osmanlı askerî strateji yazınının kendi içine kapalı bir üretim alanı olmadığını, aksine hem dini gelenekle hem de Batılı teorilerle etkileşim halinde bulunduğunu göstermektedir. Ancak, Osmanlı stratejik kültürünün tarihsel dönüşümü, gazâvâtnâmelerden fenn-i harp literatürüne uzanan çizgisel bir gelişimle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Bu süreç, kavramların yeniden anlamlandırılması, epistemolojik temellerin değişmesi ve bilgi üretim tarzlarının dönüşmesi gibi çok boyutlu dinamiklerin birleşiminden doğmuştur. Neticede ortaya çıkan şey hem sürekliliklerin hem de köklü kopuşların iç içe geçtiği, Osmanlı Devleti'ni yeniçağ ve yakınçağ Avrupa strateji düşüncesiyle mukayese etmeye elverişli özgün bir entelektüel zemin olmuştur.

Osmanlı askerî tarihi literatürü hem Osmanlı tarihçiliğinin hem de askerî tarih araştırmalarının en hacimli alanlarından birini oluşturmaktadır. Zira, gerek erken dönem fetih hareketlerini konu edinen kronikler ve gazâvâtnâmeler gerekse klasik çağın büyük seferlerini anlatan zafernâmeler, fetihnâmeler ve gazânâmeler, Osmanlı askerî pratiğini ve stratejik zihniyetini yansıtan zengin bir külliyat meydana getirmiştir. Modern tarihçiliğin gelişmesiyle birlikte bu metinler farklı açılardan ele alınmış, özellikle siyasî-ideolojik yönleri, edebî nitelikleri ve tarihî kaynak değerleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı askerî stratejisinin kavramsal çerçevesi ve bu çerçevenin zaman içindeki dönüşümü, Batı'da gelişen strateji literatürüyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışma, Osmanlı askerî stratejisine dair literatürü bütüncül bir bakışla incelemeyi amaçlamaktadır. Gazâvâtnâme ve fetihnâme türü eserlerle fenn-i harp literatürünü bir arada değerlendirerek Osmanlı stratejik kültürünün anlatıdan bilimselliğe doğru geçirdiği dönüşüm ortaya konulacaktır. Böylece hem Osmanlı askerî zihniyetini besleyen metinlerin sistematik bir tasnifi yapılacaktır, hem de Batı'daki strateji yazınıyla mukayeseye imkân tanıyacak bir zemin oluşturulacaktır.

I. Strateji Terimi

“Strateji” kavramının yazılı kaynaklarda sistematik biçimde ele alınmasının kökeni Antik Çağ'a kadar götürülmektedir. Nitekim Antik Yunan'da *strategia* terimi, “ordu” anlamındaki *stratos* ile “yönetmek, sevk etmek” anlamındaki *agein*

fülinin birleşiminden türemiştir. Bu kavram, dönemin düşünce dünyasında *strategikê epistēmê* (komutanlık bilgisi) veya Roma dönemindeki kullanımıyla *strategon sophia* (komutan bilgeliği) şeklinde tanımlanmış;² böylece strateji, devlet örgütlenmesinin ortaya çıkışı ve organize şiddetin kurumsallaşmasıyla birlikte gelişen bir bilgi alanı olarak kavramsallaştırılmıştır.³

Modern tanımlar, stratejiyi çoğunlukla askerî, siyasal, iktisadî ve psikolojik güç unsurlarının belirli hedefler doğrultusunda eşgüdümlü biçimde kullanılmasına işaret eden bir planlama ve yönlendirme faaliyeti olarak ele almaktadır.⁴ Bu yaklaşımlar, stratejinin aynı zamanda siyasal amaçlarla askerî araçlar arasındaki ilişkiyi kuran daha geniş bir düşünsel çerçeve olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, strateji kavramının bu bütüncül ve sistematik anlamını özellikle XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyılda kazandığı kabul edilmektedir. Nitekim Carl von Clausewitz ve Antoine Henri Jomini gibi isimlerle birlikte strateji, savaşın siyasal amaçlara tâbi kılındığı kuramsal bir disiplin hâline gelmiş; bu süreçten önce ise askerî başarı daha çok tecrübe, sezgi ve pratik bilgi ve askerî zaferler (veya mağlup olmama) üzerinden değerlendirilmiştir.⁵ Bu nedenle çalışmada başvurulan Osmanlı askerî stratejisi terimi, modern kuramsal bir doktrini ifade etmekten ziyade, askerî faaliyetin zihinsel çerçevesini ve temsil biçimlerini analiz etmeye imkân tanıyan analitik bir araç olarak kullanılmıştır. Modern strateji tanımlarının tarihsel bağlamlara doğrudan uygulanması anakronik sonuçlar doğurma potansiyeli taşıdığından bu çalışma, stratejiyi, Osmanlı klasik dönemi için modern ve sistematik bir askerî doktrin olarak değil; savaşın nasıl tahayyül edildiğini, meşrulaştırıldığını ve yazılı kültürde nasıl temsil edildiğini gösteren tarihsel ve kültürel bir düşünme biçimi olarak ele almaktadır. Bu bağlamda gazavâtnâme ve fetihnâme türü metinler, örtük stratejik ve taktik zihniyet unsurlarını barındıran anlatsal kaynaklar olarak değerlendirilirken, fenn-

² Edward Luttwak, *Strategy*, Harvard University Press, 1987, 239-240'tan aktaran Lawrence Freedman, *Strateji*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak- Taciser Belge, Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 141.

³ Geoffrey Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, Yale University Press, 1998'den aktaran Mesut Uyar, "Askerî Strateji: Tarihi Bir Perspektif", *Strateji Düşüncesi Kuram- Paradoks- Uygulama*, Der. Ali Karaosmanoğlu-Ersel Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, 153.

⁴ TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr> [Erişim Tarihi: 14.8.2025]; *Joint Chiefs of Staff, Dictionary of Military and Associated Terms*, Department of Defense U.S. Government Printing Office, Washington DC 2011, s. 200; *Cambridge Dictionary*, erişim 7 Nisan 2025, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/strategic>; *Oxford English Dictionary*, https://www.oed.com/dictionary/strategic_adj?tab=meaning_and_use#20536707 [Erişim Tarihi: 5.5.2025]; *MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Basımevi, İstanbul 2000, s. 2607.

⁵ Freedman, *Strateji*, s. 163.

i harp literatürü stratejinin Osmanlı bağlamında giderek teknikleştiği ve bilimsel bir dile kavuştuğu aşamayı temsil etmektedir

II. Osmanlı Devleti'nde Askeri Tarih ve Strateji Yazını: Gazâvât-nâme Geleneği

A. Genel Olarak

XV. yüzyılın başından XVIII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı tarih yazımında en baskın yönelim gazâ, fetih ve sefer anlatıları olmuştur. Gazâ, İslâmî literatürde salt askerî bir faaliyet olarak değil; Kur'ân ve hadis kaynaklı bir meşruiyet çerçevesi içinde anlamlandırılan, Müslümanların zihniyet dünyasında güçlü bir normatif ideal olarak yer edinen bir kavramdır. Bununla birlikte, bu normatif çerçevenin tarihsel bağlamlarda nasıl algılandığı ve uygulandığı, tekil ve değişmez bir pratiğe işaret etmemektedir.

Osmanlı erken döneminde gazâ, çoğu zaman siyasal meşruiyet üretimine katkı sağlayan bir söylem olarak işlev görmüş; fetih, iktidar ve hâkimiyet ilişkileri bu söylem aracılığıyla anlamlandırılmıştır. Osmanlı sultanları açısından ise gazâ, ilahî bir görev anlayışıyla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, bu ideolojik çerçevenin pratikte ne ölçüde “kitabî” normlara tekabül ettiği, modern tarih yazımında tartışmalı bir mesele olarak ele alınmaktadır. Nitekim erken Osmanlı gazâ anlayışının, klasik fikhî cihad tasavvuruyla birebir örtüşmediği; yerel koşullar, siyasî ihtiyaçlar ve pragmatik tercihler doğrultusunda esnek biçimde yeniden yorumlandığı yönündeki değerlendirmeler, özellikle Kafadar'ın çalışmalarıyla güçlü biçimde ortaya konulmuştur.⁶ Dolayısıyla, gazâ sözcüğü; Osmanlı toplumunda hem yöneticiler hem de savaşçı kesimler için dinî ve sembolik bir referans çerçevesi sunmakla birlikte, tarihsel pratikte tek biçimli ve kusursuz bir uygulama alanı olarak değil; ideolojik, siyasî ve toplumsal boyutları iç içe geçmiş çok katmanlı bir söylem ve meşruiyet dili olarak değerlendirilmelidir.

Battal-nâme ve Dânişmend-nâme gibi destanî anlatılar, erken İslâmî gazâ söylemiyle temas hâlinde olan bir anlatı geleneği içinde, kahramanlık mitlerini ve savaş tasvirlerini epik bir dil aracılığıyla inşa eder. Bu metinler, tarihsel olayların kronolojik ve birebir aktarımını hedeflemekten ziyade, savaşın ideolojik ve sembolik anlamlandırılma biçimlerini görünür kılmaları bakımından önem taşımaktadır. Gazâvât-nâmeler ise destanî anlatılardan farklı olarak, belirli seferler

⁶ Cemal Kafadar, *İki Cihan Arasında: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çıkan, Birleşik Dağıtım Yay., İstanbul 2010, s. 70 vd.

ve askerî faaliyetler etrafında şekillenen, sözlü kültürle yazılı tarih geleneği arasında konumlanan metinlerdir. Bu yönleriyle gazâvatnâmeler, savaşın ve seferin nasıl tasavvur edildiğine, hangi değerler ve meşruiyet çerçeveleri içinde anlamlandırıldığına dair dönemin zihniyet dünyasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren kaleme alınan fetihnâmeler ve gazâvatnâmeler, olaylara görece daha yakın bir tarihsel perspektif sunmaları nedeniyle Osmanlı kronik geleneği açısından da başvurulan metinler arasında yer almıştır. Bununla birlikte bu tür eserler, modern anlamda nesnel tarih yazımının kaynakları olarak değil, savaş ve seferin dönemin düşünce sisteminde nasıl konumlandırıldığını göstermeleri bakımından analitik bir değer taşımaktadır.⁷

Tablo 1: *Osmanlı Gazâ ve Fetih Lîteratürünün Türsel Ayrımı*

Tür	Odak Noktası	Tarihsel Bağlam	Anlatı Niteliği	İdeolojik Çerçeve
Battalnâme	Efsanevi kahramanlar (Battal Gazi gibi)	13.–15. yy.	Destansı ve menkıbevî	İslami kahramanlık
Danişmendnâme	Danişmend Gazi ve Anadolu gazâları	14.–15. yy.	Destan-kronik arası	Gazâ ideolojisi
Gazavatnâme	Belirli savaş/sefer	14.–17. yy. yoğun	Yarı destansı, yarı tarihî	Gazâ ve cihad söylemi
Fetihnâme	Belirli bir şehrin/kalenin fethi	15.–17. yy.	Daha tarihî ve olay merkezli	Zafer ve meşruiyet
Nusretnâme/ Zafernâme	Belirli bir askerî zafer	16.–17. yy.	Zafer odaklı kronik üslup	İlahi yardım ve başarı
Şehnâme	Hükümdar ve hanedan	16. yy. saray geleneği	Epik ve saray merkezli	Hanedan meşruiyeti

Gazâvatnâmeler, savaşın nasıl tasavvur edildiğine dair zengin bir anlatı evreni sunmaları bakımından, Osmanlı askerî zihniyetinin incelenmesinde dikkate değer metinlerdir. Bu eserlerde savaşın gerekçelendirilme biçimleri,

⁷ M. F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, *Belleken*, C. 7, S. 27, 1943, s. 379–522; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 258–259; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s. 112 vd; Emel Nalçacıgil Çopur, “Klasik Edebiyatımızda Gazâvat-Nâme ve Zafer-Nâmelerde Savaşlar”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2018, s. 168.

yöneticilerin ve komutanların liderlik nitelikleri ile ordunun büyüklüğüne⁸ ilişkin tasvirler gibi daha üst düzey anlatı unsurlarının yanı sıra; askerî istihkakı⁹, silah ve mühimmat durumu¹⁰, yoğun ateş altında ilerleme¹¹, muharip sınıfların tasviri¹², lağımçıların ve humbaracıların faaliyetleri¹³, tabyaların tahkimi¹⁴, gözetleme, düşman ateşinden korunma ve surlara tırmanma¹⁵ gibi askerî pratiklere dair betimleyici unsurlara da yer verilmektedir. Ancak bu unsurlar, modern anlamda sistematik stratejik veya taktik doktrinler olarak değil, savaşın ve askerî faaliyetin anlatı düzeyinde nasıl anlamlandırıldığını ve konumlandırıldığını göstermeleri bakımından değerlendirilmelidir. Keza bu eserlerdeki askerî stratejiyi; politik, psikolojik ve ideolojik bir süreç olarak ele alma çabası da kayda değerdir. Savaş ve yenilgi anlatılarında yer alan eleştirel gözlemlerin, Osmanlı askerî bürokrasisinin değişen dünya dengeleri karşısında kendisini yeniden konumlandırma sürecinde başvurduğu tarihsel referanslar arasında yer aldığı; reform arayışlarının tarihsel tecrübe üzerinden temellendirilmesine imkân sunduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan, gazâvatnâmeler, tarihî kaynak olma niteliklerinin yanı sıra, Osmanlı savaş anlayışının nasıl temsil edildiğini ve anlamlandırıldığını göstermeleri bakımından; stratejik kültür ve kolektif hafıza tartışmaları açısından da önem taşımaktadır.

Patronaj ilişkisinin, yazarların kalemini, dilini, vurgularını ve içerik tercihlerini büyük ölçüde etkilediği bir vakıdır.¹⁶ Bu bağlamda gazâvatnâmeleri de (askerî başarıları ve savaş anlatılarını edebî bir üslup içinde sunan metinler olmakla birlikte) doğrudan ve sorgulanmaksızın salt tarihsel gerçekliğin aynası olarak kabul etmek isabetli bir yaklaşım olmaz. Zira, bu nevi eserlerde Osmanlı

⁸ Evliya Çelebi, *Seyabatnâme*, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 200.

⁹ M. Ali, *Nusretname*, vr. 91'a'dan aktaran Rhoads Murphey, *Osmanlı Savaşırken*, Ketebe, İstanbul 2023, s. 206.

¹⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme: İnceleme- Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018.

¹¹ *Seyabatnâme*, C. VI, s. 550.

¹² Nuri, *Feth-i Bağdad*, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana, HO, nr 78, vr.143b'den aktaran Murphey, *a.g.e.*, s. 254.

¹³ *Anonim Fetihnâme*, British Library, Londra, no. 9404, vr. 39 b'den aktaran Murphey, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁴ *Feth-i Bağdad*, vr. 156b, 160a, 163a, 164a'dan aktaran Murphey, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁵ Kara Çelebizade, *Zafername* (İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nr. 2424) vr. 26b' den aktaran Murphy, *a.g.e.*, 256; *Feth-i Bağdad*, vr.143b'den aktaran Murphey, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁶ H. Erdem Çıpa, *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*, Indiana University Press, Bloomington 2017, s. 114.

hükümdarlarının ve kumandanlarının kahramanlıklarının ideolojik bir çerçeve içinde yüceltilmesinin dinî bir meşruiyet arayışı ile himaye ilişkilerinin bir sonucu olduğunu, bu eserlerin çoğunlukla saray çevresinin veya askerî-siyasî elitlerin himayesi altında kaleme alındığını gözden kaçırmamak icap eder. Dolayısıyla bu metinlerin bilimsel kaynak değeri, sundukları bilgilerin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle asker sayısı, düşman zayıtı ve elde edilen başarıların ölçөгüne ilişkin niceliksel veriler, patronajın doğası gereği abartıya açık unsurlardır. Bu nedenle söz konusu metinler (daha ziyade) niceliksel verilerden ziyade, savaşın ve askerî başarının nasıl temsil edildiğini, meşrulaştırıldığını ve dönemin siyasî-kültürel beklentileri doğrultusunda nasıl kurgulandığını göstermeleri bakımından önem taşımaktadır. Hülasa, bu çalışma, gazâvatnâmeleri, bu eleştirel çerçeve içinde, Osmanlı askerî zihniyetini ve stratejik kültürün anlatsal boyutlarını çözümlenmeye imkân veren kaynaklar olarak ele almaktadır.¹⁷

B. Tanımı, Niteliği ve Türleri

Osmanlı askerî kültürünün edebî ve tarihsel mirası içinde önemli bir yer tutan ve Osmanlı'da stratejik düşüncenin erken örneklerini yansıtan epik formlar gazâ anlayışı çerçevesinde savaşın meşruiyeti, manevi boyutu ve düşman tasavvurunu pekiştirirken aynı zamanda saha tecrübelerine dayalı taktiksel yaklaşımlar, lojistik düzenlemeler, harp planlaması ve liderlik pratiği gibi unsurları da barındırmasıyla dikkat çekmektedir. Özellikle yönetici zümrenin karar alma süreçleri, sefer hazırlıkları, ikmal hatlarının planlaması, mevzi seçimi gibi konularda verilen detaylar bu metinlerin stratejik bilgi aktarımı araçları olduğunu göstermektedir.

Arapça kökenli *gazâ* sözcüğü dar anlamıyla din uğruna savaşmak, anlamına gelmektedir.¹⁸ Farsça kökenli *nâme* sözcüğü ile birlikte üretilen *gazâvat-nâme* terimi ise Osmanlı ve Türk edebiyatında düşmanla yapılan savaşlar veya akınlar zincirini konu alan eserleri ifade eder.¹⁹ Fayda'ya göre, İslâm tarih yazıcılığında Hz.

¹⁷ Halil İncalık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2011, s. 4.

¹⁸ James Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 1343; Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Şifa Yayınları, İstanbul 2012, s. 988.

¹⁹ Erken dönemlerde *gazâ/gazî* terimlerinin dini göndermeden ziyade akın/akıncı terimlerinin eşanlamlısı olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür. Bkz. Meriç Kurtuluş, *Gazâvatnâme Türünün Romans-Epikten Biyografiye Dönüşümü*, Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Türk

Peygamber'in savaşlarını konu alan ve kelime kökeni itibarıyla "gazve"ye, yani Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı savaşlara dayanan ve İslâm düşüncesinde erken dönem askerî tarih yazımının temelini oluşturan bir disiplin olarak *megâzî* literatürü, daha sonraki dönemlerde Türk-İslâm edebiyatında gazâ ruhunu yücelten gazâvât-nâmelerin teşekkülüne kaynaklık etmiş ve bu eserlerin tarihî meşruiyetini beslemiştir.²⁰

Türk edebiyatında gazâvât-nâmeler, manzum ve mensur forumda kaleme alınmış, içerik bakımından zafernâme veya fetihnâmelerden ayrılmamış, ancak özellikle bireysel kahramanlıkları ön plana çıkarmamaları bakımından özgün bir tür niteliği kazanmıştır. Selçuklulara kadar uzanan geleneğin içinde *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* gibi destanî eserler de yer almakla birlikte bunlar daha çok mitolojik ve destanî unsurlar içerdiği için gazâvât-nâmelerden ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Çok katmanlı zaman yapısının ve coğrafyanın, diğer bir söyleyişle mekânın, ön plana çıktığı gazâvât-nâmelerin karakteristik özelliği, gazâyâ katılan yazarın eserin olay örgüsünü belirlemesi ve anlatının bu merkez üzerinden şekillenmesidir. Bu özellik, onları fetihnâmelerden ayıran temel unsur olarak öne çıkar.²¹

Erkan, tematik açıdan gazâvât-nâmeleri üç ana grupta ele almıştır:²² Birincisi, padişahların gazâlarını konu edinen eserlerdir; bunlar genellikle *Selimmâme* ve *Süleymannâme* gibi başlıklarla anılır. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Belgrad Seferi (1521) ve Rodos Seferi'ni (1522) konu edinen *Gazâvât-ı Sultan Süleyman* bu türün karakteristik örnekleri arasında yer alır.²³ İkincisi, vezir veya ünlü kumandanların gazâlarını aktaran metinlerdir; örnek olarak Barbaros Hayreddin Paşa, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazâvât-nâmeleri verilebilir. Gazâvât-nâmelerin üçüncü türü, belli bir

Edebiyatı Bölümü, 2015, s. 5; Gazâ idealinin Osmanlı savaşlarını yüzyıllar boyunca değişmez bir itici güç olarak belirlediği ve askerî pratiği tek başına şekillendirdiği yönündeki yaygın kanaatin tarihsel gerçeklikten uzak olduğu görüşü için bkz. Murphey, *a.g.e.*, 280.

²⁰ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İş. Bask. Yayını, Ankara, 1991, s. 49'dan aktaran İ. H. Mercan, "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıbnâme ve Gazâvât-nâmeler Hakkında", *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, 2003, s. 107-130; Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> [Erişim Tarihi: 13.7.2025].

²¹ Kurtuluş, *Gazâvât-nâme Türünün*, s. 80.

²² Mustafa Erkan, "Gazâvât-nâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazavatname>. [Erişim Tarihi: 5.5.2025].

²³ M. Kapanşahin, "Bostan Çelebi'nin tarihçiliği ve *Süleyman-nâme*'sinde kullandığı ayetler", *Social Sciences Studies Journal*, C. 4, S. 20, 2018, s. 2935-2946.

mevkiin ya da kale gibi stratejik bir noktanın zapt edilmesine odaklanan eserlerden oluşmaktadır. Bu metinlerde tekil bir sefer yahut kuşatma merkeze alınır ve anlatı çoğunlukla fetih teması etrafında şekillenir. Erken örneklerden biri, II. Murad devrinde kaleme alınan ve Varna Savaşı'nı (1444) merkeze alan *Gazâvât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*'dır.²⁴

Sultan II. Mehmed döneminde özellikle İstanbul'un fethi etrafında yoğunlaşan gazâvât-nâmeler öne çıkmış; Tursun Bey'in *Tarih-i Ebü'l-Feth*'i bu bağlamda fetih anlatısını gazâ üslubuyla kurgulayan en bilinen metinlerden biri olmuştur.²⁵ Keza Celalzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eseri de özellikle Estergon'un fethi başta olmak üzere, kale kuşatmalarını gazâ merkezli bir dille aktarması bakımından dikkat çeker.²⁶ XVI. yüzyılın sonlarına doğru III. Mehmed'in Eğri Seferi ve akabinde kazanılan Haçova Meydan Muharebesi'ni (1596) anlatan *Gazâvât-ı Muhammediye* ise bu geleneğin geç dönemdeki en kapsamlı ürünlerinden biridir.²⁷ XIX. yüzyılda Kırım Savaşı ile 1897'de yapılan Yunan harbini anlatan gazâvât-nâmeler ise bu türün son örnekleridir.²⁸

Levend'e göre, tespit edilen gazâvât-nâmelerin sayısı 250'yi aşmakta olup bunlardan yaklaşık kırk tanesi manzum mesnevî tarzındadır.²⁹ Bu eserlerin arasında Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde yer alan gazâ bölümleri,³⁰ Bahârî'nin *Fetih-nâme-i Üngürüs*'ü³¹, Rumûzî'nin *Fütuh-ı Yemen*'i³² yine Âsafî Dal Mehmed

²⁴ H. İnalçık ve M. Oğuz, *Gazâvât-ı Sultan Murad B. Mehmed Han*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

²⁵ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1974.

²⁶ Funda Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

²⁷ Nurettin Sakoğlu, "16. Yüzyıl Osmanlı Tarihine Kaynak Olarak "Gazâvât-nâme-i Muhammediye Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015.

²⁸ Kürşat Şamil Şahin, *Gazâvât-nâmelere Edebî Savaş Tasvirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2015, s. 47.

²⁹ Ağah Sırrı Levend, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

³⁰ İsmail Avcı, "İskender-Nâme (Ahmedî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/iskender-nâme-ahmedi> [Erişim Tarihi: 8.5.2025].

³¹ Ahmet Çolak, "Bahârî, *Fetih-nâme-i Üngürüs* Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebî-Tarihi Üslupla Anlatılışı", *Turkish Studies* C. 9, S. 6, 2014, s. 375.

³² Hulusi Yavuz, "Rumûzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rumuzi>. [Erişim Tarihi: 20.4.2025].

Çelebi'nin *Şecâatnâme'si*³³, Hâkî'nin *Süleymannâme'si*,³⁴ Za'îfî'nin *Gazâvât-ı Sultan Murad*³⁵, Matrakçı Nasuh'un Kanûnî devrine dair *Cami' el-Tevarih*'i,³⁶ Levhî'nin *Gazâvatnâme-i Sultan Süleyman*'i,³⁷ Talikizâde'nin *Şehnâme-i Hümayûn*'unda yer alan sefer tasvirleri³⁸ ve Gelibolulu Âlî'nin manzum parçaları örnek olarak zikredilebilir. Kimi yazarlar tarafından “yapay destan” olarak nitelendirilen³⁹ bu tür metinlerde, fetih ve kahramanlık anlatıları, edebî sanatlarla zenginleştirilmiş biçimleriyle askerî tarih kayıtlarının ve gazâ ideolojisinin estetik bir temsili olarak değerlendirilmektedir.

C. Gelişimi

Osmanlı Devleti, başlangıçta siyasi ve askerî bakımdan hızlı bir yükseliş sergilemiş olmakla birlikte tarih yazıcılığında aynı ivmeyi gösterememiştir. Kaynaklar, Osmanlı askerî tarihine dair ilk eserlerin devletin kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra kaleme alınmaya başladığını belirtmektedir. Bazı araştırmacılar, bu sürenin bir buçuk asra kadar uzandığını da ifade etmektedir.⁴⁰ Bu gecikmenin temel nedeni olarak Anadolu'da Osmanlı öncesi dönemde yerleşik bir tarih yazıcılığı geleneğinin henüz teşekkül etmemiş olması gösterilmektedir.⁴¹

³³ Süleyman Eroğlu, “Şecâat-Nâme (Âsafî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/secaat-name-asafi> [Erişim Tarihi: 30.3.2025].

³⁴ Kadri H. Yılmaz, “Hâkî Efendi'nin Süleymannâmesi'nde Yer Alan İnkilemelerin Anlama Sağladığı Katkılar”, *Journal of Academic Social Science Studies* S. 29, 2014, s. 429.

³⁵ Fatih Uğur, “Gazâvât-ı Sultân Murâd İbn Mehemmed Han (Za'îfî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gazavat-i-sultan-murad-ibn-mehemmed-han-zaifi> [Erişim Tarihi: 10.3.2025].

³⁶ H. G. Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler”, *Belleten*, C. 29, S. 114, 1965, s. 329-354.

³⁷ Ayşe Tuba Tokay, *Levhî'nin Gazâvatnâme-i Sultan Süleyman*'i, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-84.

³⁸ Christine Woodhead, “Tâlikizâde Mehmed Subhî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/talikizade-mehmed-subhi> [Erişim Tarihi: 5.6.2025].

³⁹ Sultan Çetinkaya Tahtacı, “Bir Edebi Tür Olarak Gazâvatnâmeler ve Dönemsel İçerik Analizi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 1, 2024, s. 7.

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarih Edebiyatında Türlerle Genel Bir Bakış”, içinde *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, IRCICA, İstanbul 2006, s. 129-152.

⁴¹ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3 1999, s. 1; Babinger erken dönem tarih yazıcılığını “kopuk vak'aların destansı üslupla aktarılması” olarak nitelendirir ve on beşinci yüzyıl sonuna dek neden–nasılcı bir yaklaşımın görülmediğini belirtir. Necib Âsım'a göre de II. Mehmet'e kadar padişahlar tarih yazımını teşvik etmemiştir. Bkz. Mercan, a.g.m., s. 111 vd.

Osmanlı tarih yazımı, köken ve biçim itibarıyla Arap ve Fars tarihçilik geleneklerinden etkilenmiş, kendinden önceki İslam tarih yazıcılığının bir devamı olarak şekillenmiştir.⁴² İlk dönemlerde İslami tarih yazıcılığına özgü şablonlar ve kurgular benimsenmiş; eserler çoğunlukla sözlü kültürün izlerini taşımıştır. Kâşîfî'nin *Gazânâme-i Rûm*'u örneğinde görüldüğü gibi, bu nevi eserler, Arap- Fars tarihçiliğinin bakışını Osmanlı merkezli bir kurguyla bütünleştirmiştir.⁴³ Dönemin popüler tarih metinlerinde destanî ve menkıbevî bir üslup öne çıkarken *Dânişmendnâme*, *Battalnâme* ve *Saltuknâme* gibi selef eserlerde olduğu gibi kahramanlık anlatıları halkın belleğinde efsanevi bir mahiyet kazanmış,⁴⁴ bu üslup zamanla Osmanlı kroniklerine de yansımıştır.⁴⁵ Gelibolulu Zaîfî'nin *Gazâvat-ı Sultan Murad Han*,⁴⁶ Derviş Gubârî'nin *Gazâvat-ı Midilli*,⁴⁷ Safâî'nin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Modon*,⁴⁸ Firdevsî ve Kıvâmî'nin fetihnâmeleri ve son olarak Sûzî Çelebi'nin *Gazâvat-ı Mihaloğlu Ali Bey*'i⁴⁹ erken dönem askerî tarih yazımında önemli yer tutmaktadır.

Tunaya irdiler ol has erenler,

Gazâ deryâsına gavnâs erenler.

⁴² Samet Arıker, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, 2015, s. 201; Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 26, 27; Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1992, s. 42; Mehmet Emin Yolalıcı, "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3, 2008, s. 476; Kapanşahin, "Bostan Çelebi'nin Tarihçiliği", s. 2936; Çetinkaya Tahtacı, "Bir Edebi Tür Olarak", s. 10.

⁴³ Orhan Şaik Gökyay, "Cihannümâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihannuma--katip-celebi> [Erişim Tarihi: 6.5.2025].; Kapanşahin, "Bostan Çelebi'nin Tarihçiliği", s. 2936; Gürol Pehlivan, "Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Gazâvatnâmeler", *Turkish Studies* C. 3, S. 4, 2008, s. 601.

⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Dânişmendnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/danismendnâme> [Erişim Tarihi: 21.6.2025].; Ahmet Yaşar Ocak, "Battalnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/battalnâme> [Erişim Tarihi: 21.6.2025].

⁴⁵ Selahattin Döğüş, "Osmanlılarda Gazâ İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları", *Belleten*, C. 72, S. 265, 2008, s. 817-888.

⁴⁶ Mehmet Sarı, *Gelibolulu Zaîfî Muhammed, Gazâvat-ı Sultan Murad Han: İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar), Metin – Sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

⁴⁷ Ömer Özkan, "Gazâvat-Nâme-i Midilli Türk Dili ve Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, C. 56, S. 1, 2008, s. 115.

⁴⁸ Özlem Dereli, *Sinoplu Safâî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri (Transkripsiyonlu Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

⁴⁹ Levend, *Gazâvatnâmeler*, s. 19 vd.

*Keramet gösterür halka ayân ol,
Suya batmaz ider tayy-i mekân ol.*⁵⁰

İstanbul'un fethinin ardından tarih yazıcılığında bir canlanma yaşanmış; bu dönemde ilk standart dünya ve Osmanlı tarihi yazma denemeleri ortaya çıkmıştır.⁵¹ Yavuz Sultan Selim ve özellikle Kanûnî Sultan Süleyman dönemleri, Osmanlı siyasî ve askerî kudretinin zirvesi olduğu gibi, bu kudreti yansıtan tarih ve gazâvâtnâme geleneğinin de en parlak örneklerinin verildiği bir devirdir. Bu döneminin gazâvâtnâmeleri, genel olarak *Selimnâme* veyahut *Süleymannâme* adıyla anılmıştır. Bunların ilki ve en önemlisi, Sultan I. Selim'in sağlığında İdris-i Bitlisi tarafından kaleme alınan *Selimnâme'dir*. Ardından Şükrî-i Bitlisi'nin *Selimnâme'si*, Celâlzâde Mustafa'nın *Selimnâmesi* ve Tâcizâde Cafer Çelebi'nin eserleri ortaya çıkmıştır. Bu metinlerde özellikle Çaldıran (1514), Mercidâbık (1516) ve Ridâniye (1517) seferleri askerî başarıların kaydı dışında Osmanlı savaş pratiğinin ve karar alma süreçlerinin temsil edildiği anlatılar olarak sunulmuştur. Bu tür metinlerde askerî düşünce, soyut ilkeler hâlinde sunulmamakla birlikte, komutanların düşmanın imkân ve zaafalarını dikkate alarak aldıkları kararlar üzerinden, anlatı içinde örtük biçimde görünür kılınmaktadır:

“Sultanın muzaffer ordusu onların arkasından pençesini geçirdiğinden kaçamadıkları için savaş düzeni almak zorunda kaldılar. Askerlerin komutasının elinde bulunduğu Karaban, yolunu şaşırması Şah'ın kız kardeşi olan nikâblısını kendi halkının başında bırakmıştı. Bütün kadınlara süvari elbisesi giydirmiş ve düzenlemiştiler. Gazî askerlerin merkezini daima askerün öncüsü olan yeniçeri gençlerinde topçu ve tüfekçileriyle güçlendirildiğini bilen Karaban, ateş yağdıran askerün karşısında kılıçlı olan askerlerinin araya girmesinin bir hükmünün olmayacağını bildiğinden dolayı askerlerini iki kısma ayırdı. Kendi çoğunluklarını ikiye bölmekle kendi kendilerini bölmüş oldular.”⁵²

İdris-i Bidlisi'nin Selim-nâme'si bütünü itibarıyla epik ve destansı bir anlatı diline yansansa da Diyarbakır'ın fethinin anlatıldığı yukarıdaki bölümde yazarın destansı tasvirleri geri planda bırakarak; ateşli silah- kılıçlı birlik ayrımı, Yeniçeri-topçu merkezli savunma düzeni, düşmanın yanlış taktik tercihi, kuvvet bölmenin doğurduğu zaaf, muharebe öncesi durum muhakemesi gibi askerî ve taktiksel unsurlara odaklandığı görülmektedir.

⁵⁰ Funda Yüksel, *Mihaloğlu Ali Bey Gazâvâtnâmesi'ndeki (1-863. Beyitler) Kıssa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2010, s. 106.

⁵¹ Mertol Tulum, “Dursun Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dursun-bey> [Erişim Tarihi: 13.8.2025].

⁵² İdris Aksoy, *İdris-i Bidlisi'nin Selim-nâme'sinin Tabkik ve Tercümesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 122.

Kanûnî döneminde ise bu geleneğin yerini *Süleymannâmeler* almıştır. Bunların başında, Kanûnî'nin divan kâtibi olan Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eseri gelir. Yine Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'si, sefer güzergâhlarını haritalarla göstererek stratejik planlama açısından eşsiz bir katkı sunmuştur. Muradî, Nidâî, Rumûzî, Âşık Çelebi ve Lokman gibi müelliflerin eserleri de bu literatürü zenginleştirmiştir. *Belgradnâme*, *Rodosnâme* ve *Sigetvarnâme* gibi isimlerle de anılan bu eserlerde Belgrad (1521), Rodos (1522), Viyana (1529), Cerbe (1560) ve Yemen (1568-70) seferleri gibi harekâtlar Osmanlı'nın hem askerî kudretini hem de cihanşümul iddiasını pekiştiren anlatılar hâlinde somutlaşmıştır.⁵³

Resim 1: *Tuhfetü'l-Guzâî*'ta yürüyen hisarların tasviri⁵⁴

XVII. yüzyıl Osmanlı fetihname ve gazavatnâmeleri, dönemin seferlerini farklı üslup ve amaçlarla aktaran müellifler aracılığıyla geleneği devam ettirmiştir. Cafer İyânî ayrıntılı gazavat anlatılarıyla⁵⁵, Vasitî klasik gazavatnâme örnekleriyle, Kılarî Mehmed canlı savaş tasvirleriyle, Behcetî Hüseyin Efendi gazayı dini-

⁵³ Abdülkadir Özcan, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Prof. Dr. Mübahat, Kültükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 113-154; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2022, s. 46-54; Abdurrahman Sağrılı, “Süleymannâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleymanname--kanuni> [Erişim Tarihi: 8.8.2025].; Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, 2013, s. 276-277; Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetihname> [Erişim Tarihi: 11.02.2026].

⁵⁴ Ümran Kara, *Matrakçı Nasuh ve eseri Tuhfetü'l-Guzâî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa, 2013, s. 155.

⁵⁵ Mehmet Kirişçiöğlü, “Cafer İyânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-iyani> [Erişim Tarihi: 11.02.2026].

kültürel bir vecibe olarak öne çıkaran eseriyle⁵⁶ ve Rahîmîzade İbrahim Harimî süslü ve sade nesirleriyle bu geleneğin önde gelen temsilcileri arasında yer almıştır.⁵⁷

*“Merrûdir ki cüyûs-ı sürb-serden tilâl u cibâl memlû olup elbise-i mütenevvî’alarından ol abâlî reng-â-reng ü gûnâ-gûn müşâbede olunur idi. Şa’şa’a-ı tîgî âteş-girdârdan gözler pür-bîre ve gönüller tîre-âb gibi oldı.”*⁵⁸

Bu dönemde Sipâhîzâde Ahmed, 1644’te başlayan Girit Seferi bağlamında kaleme aldığı *Fetihnâme* ile uzun soluklu Osmanlı- Venedik mücadelesini konu edinmiştir. Abdurrahman Hibrî Efendi’nin *Târîh-i Feth-i Bağdâd* adlı çalışması Bağdat’ın yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecini tarihsel bir anlatı içinde ele alırken, Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa’nın *Fetihnâme-i Gence*’si Kafkasya cephesindeki gelişmeleri kayda geçirmiştir. Aynı yüzyılda Edirneli Ali Efendi *Fetihnâme-i Mekke-i Mükerreme* ile Hicaz bölgesine dair askerî ve siyâsî hadiseleri aktarırken, Cizyedarzâde Bahâeddin Efendi’nin *Fetihnâme-i Bahâeddin* adlı eseri de fetih temasını merkezine alan örnekler arasında yer almıştır. Nâbî, yer yer manzum ve mensur bölümlerden oluşan *Fetihnâme-i Kamanîçe* adlı eserinde ise IV. Mehmed döneminde Kamanîçe Kalesi’nin fethini ayrıntılı biçimde işlemiştir: ⁵⁹

*“Ol kal’a-i yek-pârenün fethini eylerken muhâl
Hem kâfir-i süst-i tikâd ol bârû-yı ma’mûr ile
‘Avn-i Hudâ reh-ber olup feth ütdî sultân-ı güzîn
Dahı tokuz gün döğmedin tûb-ı nazîrî’s-sûr ile”*⁶⁰

Bu yüzyılın en dikkat çekici yazarlarından Kâtib Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfârî’l-Bihâr* ile Osmanlı deniz seferlerini ilk kez sistematik biçimde kaleme

⁵⁶ Ahmet Ölmez, “Behcetî Hüseyin Efendi”, *TEİS*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/behcet-huseyin-efendi> [Erişim Tarihi: 11 Şubat 2026]; İsmail Aksoyak, “Zafer-Nâme/Mi’râcü’z-Zafer (Behcetî Hüseyin Efendi)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zafer-name-mi-racu-z-zafer-behcti-huseyin-efendi> [Erişim Tarihi: 11 Şubat 2026].

⁵⁷ Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine”, s. 279.

⁵⁸ Mehmet Fatih Gökçek, *IV. Murâd’ın Bağdâd’ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd – Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon – Değerlendirme)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2013, s. 186; (Rivayet edilir ki kızıl başlıklı ordular tepeleri ve dağları doldurmuştu; türlü türlü elbiseleri sebebiyle o topluluk rengârenk ve çeşit çeşit görünüyordu. Dönüp duran ateş gibi parlayan kılıçların şavkından gözler kamaşmış, gönüller ise bulanık su gibi olmuştu.)

⁵⁹ Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetihname> [Erişim Tarihi: 12.02.2026].

⁶⁰ Berrin Akalın. “Nâbî’nin Kamanîçe Kalesi’nin Fethi İçin Yazdığı ‘Sultân-ı dîn şehenşeh-i dünyâ hidiv-i dehr / Sultân Muhammed âb-ı rûh-ı baht-ı sermedî’ Matla’lı Târih Kasidesi ve Çağına Tanıklığı.” *HİKMET – Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 5, 2016, s. 194.

almıştır.⁶¹ Aynı dönemde Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde katıldığı seferleri canlı gözlemlerle aktarmış, ordunun durumu ve kimi seferler hakkında ayrıntılar sunmuştur.⁶² Benzer biçimde Abdülaziz Karaçelebizâde (*Târihçe-i Fetih-i Revân ve Bağdad*),⁶³ Celâlzâde Salih (*Belgrad Fetihnamesi*)⁶⁴ gibi müellifler tarihî olayları kaydetmekle birlikte savaş hazırlıkları, sefer güzergâhları, askerî tertipler ve karar vericilerin stratejik vizyonunu da kayıt altına alarak dönemin askerî düşüncesine ışık tutmuşlardır.⁶⁵

Aşağıda aktarılan örnek, gazâvatnâmelerin her zaman yalnızca destansı bir dil üretmediğini; kimi bölümlerde seferin icrasına, kuvvet tertibine ve muhasara sürecine ilişkin oldukça somut anlatılar da sunduğunu göstermektedir.

“Menteşe sâbiline karîb Rodos cezâresinde sâkin olan kâiffârın ehl-i İslâma ezyetleri bî-pâyân olduğu cihetden cezâre-i mezbûreyi teshîr mühim olmağın sekiz yüz seksen beşde (1480) Vezîr Mesih Paşa serdâr olup üç bin yeniçeri ve dört bin azab ve kapukullarından birkaç bölük bile koşulup Donanma-yı Hümayûn ile gönderildi. İstanbul gemilerinden gayri başka Gelibolu'dan altmış pâre azîm kadrğa, top ve tüfeng ile meşhûn idi göçüp Rodos cezâresine vardılar. Hisârı deryâ ve sabrâdan mahsûr edüp mukaddemâ himmetlerin deryâ cânibinde Arab Burgazı demekle meşhûr olan kal'a fethine masrûf kaldılar. Bur-ı mezbûr Hazret-i Mu'âviye zamânında gelen asker-i mansûrun binâsı idi. Fetih müyesser olmayup cümle-i esbâb-ı muhâfazadan olmuş idi. Mesih Paşa deryâdan ol kal'aya varınca köprü çekdirüp deryâ cânibinden dahi keştiler ile muhâsara eyledi. Gazâler cîsr-i memdûddan kal'a kenârına yürüyüp biri birinden müsâbekat etmeğın izdihâmdan köprü kırılıp binden ziyâde âdem garîk-ı deryâ-yı adem oldu. Tekrâr gayrete gelüp bir def'a dahi Rodos hisârına yürüdüler. A'lâm-ı İslâmdan yedi alem hisâr üzre nasb olunup taşra varoş mücâhidîn ile dolmuş idi.”⁶⁶

Bu pasajda seferin gerekçelendirilmesi, kara ve deniz unsurlarının birlikte kullanımı, muhasara tekniği ve başarısız bir hücumun sonuçlarına dair gözlemler dikkat çekmektedir. Anlatının bu yönü, gazâvatnâmelerin dönemin savaş

⁶¹ Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katib-celebi> [Erişim Tarihi: 3.6.2025].

⁶² M. Y. Ertaş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27, S. 1, 2012, s. 81.

⁶³ Nevzat Kaya, “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karacelebizade-abdulaziz-efendi> [Erişim Tarihi: 4.7.2025].

⁶⁴ Levend, *Gazâvatnâmeler*, s. 38 vd.

⁶⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 331.

⁶⁶ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, ed. Mustafa Çiçekler, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi 21, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi Yayınları, Ankara 2018, s. 95.

pratiğine ilişkin örtük taktik muhakemeyi ve askeri doktrini yansıttığını göstermektedir.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı tarih yazımında önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönemde Divan-ı Hümayuna bağlı olarak vakanüvislik kurumu ihdas edilmiş ve resmî devlet tarihçiliği kurumsallaşmıştır. Başka bir söyleyişle, şehnâmenüvislik yerini vekâynüvisliğe bırakmaya başlamıştır. Vakanüvisler, olayları kesintisiz bir kronoloji içinde kayda geçirerek hem devlet için süreklilik arz eden bir tarihsel arşiv üretmiş hem de tarihsel hafızanın kurumsal çerçevede muhafazasına katkı sağlamıştır. Bu kurumsal tarihçilik modeli, olayları nakletmekle yetinmeyen; askerî hareketleri, lojistik düzenlemeleri ve karar süreçlerini çözümleyen metinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa'nın Nusretnâme'si bu analitik yaklaşımın en belirgin örnekleri arasında yer alır. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa'nın *Nusretnâme'si*, II. Mustafa'nın 1695-1703 Avusturya seferlerini, menziller, istihkâmlar ve ordu düzenlemeleriyle aktarmış; Zenta Savaşı (1697) yenilgisinin gerçekçi bir analizini yaparak Lipva, Logoş, Titel kalelerinin fethi, Sakız'ın geri alınması ve Karlofça Antlaşması'nı anlatmıştır. Nusretnâme özellikle 1697 Zenta Savaşı yenilgisini, Osmanlı ordusunun karşı karşıya kaldığı coğrafi, organizasyonel ve stratejik zafiyetler üzerinden irdeleyerek, savaş sonrası kritik yapma veya eleştirel değerlendirme kültürünün Osmanlı'da da mevcut olduğunu göstermiştir.⁶⁷

“Asâkir-i İslâm düşmen-i bed-me'âs ile altmış gün cân u baş ile metrisde toprak içinde savaş ve top u tüfeng ve lağım ve humbara ve seng ile ceng ü perhâş idüp, tâb u tüvân müinkatı' olduğu mahalde, Nemçe çasarıyla Leb Kralı bu kadar bin leşker-i bed-abteriyile gelüp, evvel-emirde karşı yakada Eğre Beğlerbeğisi Abaza Kör Hüseyin Paşa bozulduğu, asker-i ceng-âzmanın kuvâ-yı urûk-ı vehmiyyesin tabrik eyledi ve kal'aya dahi bu kadar zamân zahmet çekilmekle bi'l-küllüyye metrisler tabliye olunmak ma'kul görülmeyüp, nice bin asker ceng ider ve düşmen başına ol deşt-i pebnâ-verî teng ider mülâbazasıyla, fi'l-cümle tecemmüt'-i leşkerde gaflet olunduğudur. Bu husûsda dahi re'y-i savâb bu imiş ki, çünkü düşmenin vefret ü kesreti şuyû' bulup, mütebakkak old. Metrisde ancak ihtiyâten âlet-i mülâbaza bin kadar âdem alkonup, mâ'adâ iş erleri olan askeri çıkarup piyâdeyi metrislendüriip bahyemez ve şâhî topları ardlarına dizüp

⁶⁷ Abdülkadir Özcan, “Silâhdar Mehmed Ağa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/silahdar-mehmed-aga> [Erişim Tarihi: 10.8.2025].; Merve Karaçay Türkal, “Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)”, *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Güz 2013, s. 28-50; Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa- Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

*ve atlu dabi kafalarında olup, tâ düşmen-i dîn at oynağı meydâna gelince tevakkuf
idüp, üzerlerine geldükçe topu tüfengi basup, dabi iktizâ ider ise, atlu dabi hücum
ide.*⁶⁸

Viyana kuşatmasındaki muharebelerden bir kesitin verildiği yukardaki örnekte müellif, yaşanan sürece dair açık bir askerî muhakeme ortaya koymaktadır. Altmış günlük yıpratıcı çarpışmaların ardından askerî gücün tükenmesi ve düşman takviyesinin yarattığı psikolojik etki vurgulanmakta, böylece moral unsurunun savaşın gidişatındaki rolü ima edilmektedir. Devamında ise metrislerde sınırlı bir ihtiyat kuvveti bırakılması, esas kuvvetin yeniden tertiplenmesi, piyadenin tahkim edilmiş mevzilere yerleştirilmesi, balyemez ve şâhî topların uygun mevkilere konumlandırılması ve süvarinin düşman yaklaşınca kadar bekletilip gerektiğinde hücumla kaldırılması gibi hususlar üzerinden kuvvet dağılımı, ateş gücünün etkin kullanımı ve karşı taarruz prensipleri tartışılmaktadır. Bu yönüyle metin, sistematik bir doktrin metni olmasa da operasyonel ve taktik düzeyde bilinçli bir askerî değerlendirme niteliğindedir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaşanan sosyal ve kültürel dönüşümler, tarih yazıcılığını da doğrudan etkilemiştir. Batılılaşma eğilimleri, diplomatik ilişkilerin çeşitlenmesi ve matbaanın kurulması bu sürecin başlıca unsurları arasında yer almaktadır. 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından kurulan matbaa (her ne kadar geniş halk kitlelerine doğrudan hitap eden bir yaygınlık yaratmamış olsa da) tarihî ve ilmî metinlerin daha standart, denetlenebilir ve dolaşımı görece artmış bir biçimde üretilmesine imkân tanımış, özellikle ulemâ, bürokrasi ve askerî-teknik çevreler içinde tarih yazımının niteliğini ve dolaşımını dönüştüren önemli bir araç işlevi görmüştür.

⁶⁸ Nazire Karaçay Türkal, *Silabdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065–22 Ca.1106 / 1654–7 Şubat 1695): Tablî ve Metin*, Cilt I, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 883, 884.

Resim 2: İbrahim Müteferrika'nın bastığı ilk eserler arasında yer alan "Abvâl-i Gazavât der-Diyâr-ı Bosna"nın giriş sayfası⁶⁹

Keza bu yüzyılda ortaya çıkan sefaretnâmeler, Osmanlı askerî tarih yazınında Batı'nın askerî ve idarî uygulamalarını aktaran özgün bir tür olarak klasik gazâ ve fetih anlatılarını tamamlayıcı önemli bir kaynak olmuştur. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefâretnâmesi (1720–1721), Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana (1757–1758) ve Berlin (1763–1764) sefaretnâmeleri, Ebubekir Râtib Efendi'nin Viyana Sefâretnâmesi (1791–1792) ve Azmi Efendi'nin Prusya Sefâretnâmesi (1763) bu kabildendir. Bu dönemde de Osmanlı askerî tarih yazıcılığı, gazavatnâme ve fetihnâme geleneğini sürdürmüştür. Söz gelimi, Vahid Mahtumî 1715 Mora Seferi'ni konu edinen eserini kaleme alırken,⁷⁰ Bosna Kadısı Ömer

⁶⁹ Novili Ömer Efendi, *Abvâl-i Gazavât der-Diyâr-ı Bosna*, Tâbiü'n-nüsha İbrahimü'l-Hakîr, İstanbul 1154, Türk Tarih Kurumu, https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=530378&materialType=NE&query=Bosna_Tarih_1736-1739.

⁷⁰ Sevim Üngün, "Vahid Mahtumî ve Mora Fetihnâmesi", *TD*, C. XV, S. 20, 1965, s. 101-116; C. XVI, S. 21, 1966, s. 63-76.

Efendi, 1736–1739 Avusturya savaşlarını *Abvâl-i Gazavât der-Diyâr-ı Bosna*⁷¹ adlı eserde aktarmıştır.

Ayrıca, XVIII. yüzyılda kaleme alınan balistik ve topçuluk risaleleri, savaşın teknik yeterlilik, ölçüm ve hesaplama üzerinden de kavranmaya başladığını göstermektedir. Bu durum, gazâ retoriğinin belirleyici konumunu korumakla birlikte, askerî bilginin giderek fenn-i harp terminolojisi ve matematiksel prensipler çerçevesinde sistemleştirilmeye başladığı bir epistemolojik dönüşüme işaret etmektedir. Bu alandaki erken örneklerden biri, 1740'lı yıllarda Mustafa İbn İbrahim tarafından kaleme alınan *Fenn-i Humbara ve Sanâyi'-i Âteş-bâzî* adlı çalışmadır. Keza 1786–1789 yılları arasında Halifezâde İsmail Çınârî Efendi tarafından yazılan *Humbara Risâlesi*, top atış teknikleri ve mühimmat kullanımına dair pratik ve teknik bilgiler sunarak savaş bilgisinin hesaplanabilir unsurlar üzerinden ele alındığını göstermesi bakımından dönemin literatürü içinde dikkate değer bir yer tutmaktadır.⁷²

XIX. yüzyılda Osmanlı tarihçiliği, gazavatnâmelerin dinî-ideolojik anlatisından uzaklaşarak Tanzimat'la birlikte Batı kaynaklarını kullanan ve müesseseleri de değerlendiren sentezlere yönelmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet'i* bu dönüşümün simgesidir. II. Meşrutiyet devrinde ise Ahmed Muhtar Paşa ve Gazi Osman Paşa gibi isimlerin kaleme aldıkları, fenn-i harp kitapları dışında, siyasî-askerî hatıralar tarih yazımına kişisel tecrübe boyutu katmıştır.

III. Osmanlı Askerî Strateji Yazınında Batı Kaynaklı Dönüşümler

XVIII. yüzyılda aydınların, Osmanlı askerî sistemine yönelik eleştirilerin giderek teknik, kurumsal ve disipliner unsurlar etrafında yoğunlaşması, Batı kaynaklı askerî bilgi birikiminin Osmanlı düşünce dünyasında nasıl yansıdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim, İbrahim Müteferrika'nın askerî ıslahatlara dair değerlendirmeleri, Luigi Ferdinando Marsigli ve Mareşal de Saxe gibi çağdaş Avrupalı gözlemcilerin tespitleriyle belirli noktalarda örtüşmektedir. Söz gelimi, Mareşal de Saxe, 1732 tarihli eserinde Osmanlı askerî sisteminde eksik

⁷¹ Muhammed Aruçi, “Ömer Efendi, Novili”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-efendi-novili>. [Erişim Tarihi: 1. 9.2025].

⁷² Burak Yıldırım, “*Topçuluktan Fenn-i Remye Dair Ma'lûmât-ı Esâsiyye' Adlı Eserin Osmanlı Ordusundaki Yenileşme Hamleleri Bağlamında Tablîl*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, s. 1.

olanın cesaret, asker sayısı veya maddî imkânlar değil; düzen, disiplin ve teknik bilgi olduğunu ileri sürmüştür. Avrupa'daki gelişmiş askerî bürokrasi örnekleriyle karşılaştırıldığında Osmanlı Devleti'nde savaş ve donanma işlerini koordine eden, akademi ya da bakanlık düzeyinde uzmanlaşmış kurumsal yapıların teşekkülünün uzun süre gecikmiş olması da dikkat çekicidir. Avrupa devletlerinde farklı uzmanlık alanlarına mensup personelin birlikte görev yaptığı idarî mekanizmalar; silah sanayii, balistik, istihbarat, sağlık, gemicilik, lojistik, askerî eğitim ve ikmal-iaşe gibi sahalarda sistematik biçimde faaliyet göstermekteydi. Bu alanlardaki ilerlemelerin önemli ölçüde bu tür kurumsal yapılanmaların yürüttüğü deneysel ve teknik çalışmalara dayandığı kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise bu yöndeki kurumsallaşma teşebbüsleri XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren belirginleşmiş ve bazı adımlar atılmış olmakla birlikte 1770'lere değin (örneğin) Rusya ile mukayese edilebilecek ölçekte askerî ve teknik eğitim kurumlarının tesis edilememiş olması dikkat çekmiştir. Bu durum, Osmanlı askerî düşüncesinde anlatı merkezli savaş tasavvurundan teknik bilgiye dayalı fenn-i harp anlayışına yönelişin yalnızca zihinsel bir paradigma değişimiyle değil, aynı zamanda kurumsal altyapı ve uzmanlaşma süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.⁷³

Avrupa'da ardi arkası gelmeyen askeri yenilgilerin ardından Humbaracı Ahmet Paşa ile başlayan, Baron de Tott'un, istihkâm teknikleri, kalelerin tahkimi ve kara-deniz topçuluğunda modern ateşleme yöntemleriyle ve 1775'te Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun'un açılması ile devam eden askeri modernleşme III. Selim dönemindeki reformlarda derinleşmiştir.⁷⁴ Müteakiben Rusya'nın Kafkasya'daki ilerleyişi, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın yükselişi ve Yunan bağımsızlık savaşı gibi askeri geriliği kanıtlayan gelişmeler ise modernleşmenin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. II. Mahmut'un reformları, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başlayarak feodal yapıları zayıflatıp ordunun merkezî kontrolünü güçlendirirken bu sürecin odağında Batı tarzı eğitim

⁷³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 212, 259.; Bu tür değerlendirmeler, Osmanlı askerî yapısına ilişkin erken modern Avrupa literatüründe sıkça rastlanan ve askerî gerilemeyi kurumsal ve teknik yetersizliklerle açıklama eğilimini yansıtmaktadır. Bununla birlikte söz konusu yargıların, gözlemcilerin kendi askerî modernleşme deneyimlerinin kavramsal çerçevesi içinde şekillendiği ve dolayısıyla kısmen karşılaştırmalı bir normatif ölçüt içerdiği de göz ardı edilmemelidir.

⁷⁴ Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *İçinde Nizam-ı Kadîm'den Nizam-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 129 vd.; Tuncay Zorlu, "III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi", *Nizam-ı Kadîm'den Nizam-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 213.

kurumları aracılığıyla teknik bilgiye sahip ve devlete bağlı bir subay sınıfı yetiştirmek olmuştur. Matematik, coğrafya, topçuluk ve mühendislik gibi derslerin askerî müfredata girmesi, ölçülebilir ve öğretilebilir ilkeler çerçevesinde fenn-i harp literatürünün oluşumunu beslemiştir.⁷⁵

Osmanlı askerî düşüncesindeki dönüşüm, Batı'ya gönderilen subay ve aydınların aktardığı bilgiyle hız kazanmış, Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat reformları, yeni bir düşünce dünyasının fikrî temelini oluşturmuştur. II. Mahmud öncesinde Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekbân-ı Cedîd teşebbüsü, modern talim ve disiplin anlayışını yeniden ihya etmeye yönelik erken bir girişim olarak dikkat çekmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla modern ordu teşkilâtı için kurumsal bir zemin oluşmuş, müteakiben Bahriye Mühendishânesi ile Mekteb-i Tıbbiyye gibi kurumların yeniden yapılandırılması ve askerî eğitimde teknik derslerin ağırlık kazanması, harp faaliyetinin mühendislik, hesap ve planlama ilkeleri çerçevesinde ele alınmasını mümkün kılmıştır. Harbiye ve mühendishânelerde okutulan matematik, mühendislik ve fen bilimleri, askerî eğitimin teorik ve hesap temelli bir zemine oturmasına katkı sağlamış; Hoca İshak Efendi ve Emin Paşa gibi isimler bu teknik bilgi birikiminin ders kitapları ve müfredat yoluyla sistemleşmesinde etkili olmuştur. Bu süreç, Maarif Nezareti'nin (1847) ve Encümen-i Dâniş'in (1851) kuruluşuyla daha kurumsal bir çerçeveye kavuşmuş, askerî bilgi üretimi ile sivil eğitim kurumları arasında daha düzenli bir dolaşım alanı oluşmuştur.⁷⁶

Subay eğitiminin mühendislik ağırlıklı bir çerçevede şekillenmesi, özellikle istihkâm ve teknik alanlarda ilerleme sağlamış; ancak askerî teori, strateji ve askerî tarih alanlarında sistematik bir literatür oluşumunu aynı ölçüde desteklememiştir. Dahası, bu teknik eğitimin sahadaki uygulamayla bütünleşmesi de her zaman mümkün olmamış; kıtalarda uygulamalı eğitim eksikliği hissedilmiştir. Kırım Savaşı sonrasında Avrupa orduları kurumsal ve doktrinel açıdan daha ileri bir modernleşme sürecine girerken, Osmanlı askerî teşkilat yapısının görece sınırlı dönüşümü mevcut sorunları derinleştirmiştir. II. Abdülhamid döneminde ise bu açığı kapatma arayışının bir uzantısı olarak Alman etkisi belirginleşmiştir. 1882'de Albay Kaehler'in, 1883'te ise Binbaşı Colmar von der Goltz'un İstanbul'a gelişiyle

⁷⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 179, 229; İra M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, Cilt 1, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 72 vd.

⁷⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 229 vd.; Roderic H. Davison, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim", içinde *Tanzimat*, ed. Mehmet Seyitdanhoğlu ve Halil İnalçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 673.

Harbiye müfredatında Fransız akademik geleneğinin ağırlığı azalırken uygulamaya dayalı eğitim anlayışı daha görünür hâle gelmiştir. Goltz, subay adaylarının mühendislik derslerine aşırı yoğunlaştığını ve kıta pratiğinin ihmal edildiğini ileri sürerek uygulamalı eğitim ve staj esasına dayalı bir program önermiştir.⁷⁷ Bu süreçle birlikte Osmanlı subay eğitiminde Alman etkisi giderek belirginleşmiş, Alman yönergeleri ve talimatnâmeleri eğitim programlarında daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Bununla birlikte Fransız ve İngiliz askerî literatürünün etkisi tamamen ortadan kalkmamış, farklı askerî geleneklerin bir arada var olduğu çok katmanlı bir yapı ortaya çıkmıştır.

Almanya'dan silah, teçhizat ve danışman desteğinin artması askerî eğitim ile kurumsal düzenlemeler arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş; böylece askerî reformlar, ordunun teşkilat yapısını etkilediği ölçüde Osmanlı modernleşme sürecinin yönelimlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm yazılı askerî bilgi üretimine de yansımıştır. Harbiye ve Erkân-ı Harbiye çevresinde kaleme alınan fenn-i harp eserlerinde strateji, sevk ve idare, askerî coğrafya ve lojistik gibi kavramların daha sistematik ve kuramsal bir çerçevede ele alınmaya başlanması, askerî düşüncenin anlatsal-ideolojik temsilden teknik-analitik bir dile doğru evrildiğini göstermektedir. Böylece gazâvâtnâme ve fetihnâmelerde örtük ve anlatı içinde dağınık biçimde yer alan savaş tecrübesi, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde müstakil bir "harp bilimi" terminolojisi içinde yeniden formüle edilmiştir.

Fenni harp literatürünün en kritik yönü, savaşın bir kader yahut kahramanlık meselesinden ziyade hesap, ölçüm ve planlama meselesi olarak yeniden tanımlanmasıdır. Bu dönemde strateji, harita ve topografya gibi coğrafi verilerin sistemli biçimde kullanılması; ikmal ve lojistiğin planlı şekilde düzenlenmesi; topçuluk, istihkâm ve mühendislik gibi askerî tekniklerin matematiksel hesaplara dayandırılması ve nihayetinde savaşın belirli kurallar çerçevesinde standartlaştırılması anlamına gelmeye başlamıştır. Söz konusu dönüşüm (Kâtip Çelebi, İbrahim Müteferrika, Hezârfen Hüseyin Efendi, Kadı Ömer Efendi, Hoca İshak Efendi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Emin Paşa Osman Senai Bey, Şânîzâde Mehmed Ataullah ve Ahmet Cevdet Paşa gibi) Osmanlı entelektüel üretiminin iç dinamikleriyle birlikte Avrupa askerî bilgisinin aktarılmasıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bu epistemolojik kırılmayı yalnızca dış etkilerin sonucu olarak görmek indirgemeci bir yaklaşım olur. Osmanlı entelektüel geleneğinin de fenn-i harp literatürünün inşasında kurucu bir rol üstlendiğini göz ardı etmemek icap eder. Örneğin Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*

⁷⁷ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2024, s. 355 vd.

adlı eseri deniz stratejisi, lojistik ve coğrafya bilgisini harmanlayan bir başvuru metni olarak Osmanlı askerî düşüncesinin kendi öz kaynağı olarak gösterilebilir.

Avrupa’da XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına uzanan askerî doktrin ve strateji tartışmaları, Osmanlı’da özellikle XIX. yüzyıldan itibaren tercüme faaliyetleri ve Harbiye çevresindeki telif eserler aracılığıyla karşılık bulmuş, böylece Batı’daki teorik birikim (biraz geç de olsa) Osmanlı askerî strateji yazınının içerik ve yöntemini dönüştürmüştür. Bu birikime yön verenlere kısaca değinmek gerekirse şu isimler ve olaylar öne çıkmaktadır: XVII. yüzyılda II. Gustaf Adolf (1594-1632)’un reformları ateş gücü ve hareketliliği artırarak modern savaş anlayışını başlatmış,⁷⁸ 1648 Westphalia Antlaşması ile kalıcı ordular kurumsallaşmıştır.⁷⁹ Bu süreçte Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707)’ın kale tahkimatı,⁸⁰ Raimondo Montecuccoli (1609-1680)’nin evrensel savaş prensipleri,⁸¹ Henry Lloyd (1718-1783)’un “operasyon hatları”, Heinrich Dietrich von Bülow (1757–1807)’un matematiksel modelleri,⁸² Carl von Clausewitz (1780-1831)’in teorisine giden entelektüel zemini hazırlamıştır. XVIII. yüzyılda Büyük Friedrich (1712-1786) süvariye sürat ve disiplin temelli yeniden tanımlamış,⁸³ Fransa’nın topçuluk yenilikleri ve tümen sistemi,⁸⁴ Prusya’nın disiplinli ordusu ve Frederick’in yıpratma stratejisi modern doktrinlerin öncülleri olmuştur. Fransız Devrimi sonucunda ortaya çıkan *Levée en Masse* (1793) gibi yasal düzenlemeler kitlesel orduyu ortaya çıkarmış.⁸⁵ Jacques-Antoine-Hippolyte de Guibert (1743-1790)’in hafif piyade, hareketlilik ve ulusal ordu fikri ile Paul-Gédéon Joly de Maizeroy (1719- 1780)’un savaşın bilimsel niteliği yönündeki katkıları,⁸⁶ Napolyon’un merkezileşmiş komuta, seri manevra ve siyasî felç stratejisine zemin hazırlamıştır.⁸⁷ XIX. yüzyılda Clausewitz savaşın siyasî amaca bağlılığını,

⁷⁸ Güray Alpar, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları, Konya 2015, s. 217.

⁷⁹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Felix Kitap, Ankara 2022, s. 104.

⁸⁰ Janis Langins, “The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660–1789”, *Technology and Culture* C. 28, S. 2, 1987, s. 350-351.

⁸¹ Freedman, *Strateji*, s. 145-147.

⁸² Freedman, *a.g.e.*, s. 145-147.

⁸³ C. Jörgensen, M. F. Pavkovic, R., Rice, F. C. Schneid, C. Scott, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (Tehizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler) 1500–1763*, Cilt II, çev. Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 92-95.

⁸⁴ Alpar, *Uluslararası İlişkilerde*, s. 226 vd.

⁸⁵ Alan Forrest, “L’armee De L’an I : La Levée En Masse Et La Création D’un Mythe Républicain”, *Annales Historiques De La Révolution Française/* 335 (2004), s. 111–30; Freedman, *Strateji*, s. 144.

⁸⁶ Freedman, *a.g.e.*, s. 144.

⁸⁷ Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik*, s. 53; Freedman, *a.g.e.*, s. 163; Randall G. Bowdish, *Military Strategy: Theory And Concepts* (PhD Dissertation), University of Nebraska, 2013, s. 48.

“sürtünme” ve “savaş sis perdesi” kavramlarını geliştirmiş,⁸⁸ Antoine-Henri Jomini (1779-1869) ise iç hatlar ve kuvvet yoğunlaştırma prensipleriyle askerî akademilerde etkili olmuştur.⁸⁹ Helmuth von Moltke (1800- 1891) demiryolları ve esnek komuta anlayışını,⁹⁰ Alfred von Schlieffen (1833- 1913) ani sonuç almayı hedefleyen planını,⁹¹ Hans Delbrück (1848-1929) ise savaşın toplumsal bağlamını geliştirmiştir.⁹² XX. yüzyıl başında Charles Ardant du Picq (1821- 1970) moralin, Ferdinand Foch (1851-1929) inisiyatifin önemini vurgulamış,⁹³ Erich Ludendorff (1865-1937) *Der Totale Krieg* ile topyekûn savaş anlayışını sistemleştirerek modern stratejinin sınırlarını genişletmiştir.⁹⁴

Batı’da gelişen modern savaş teorileri ve askerî doktrinler, Osmanlı’ya oldukça geç intikal ederken Jomini’nin muharebe düzenleri, tahkimat planları ve ikmal hesaplarına dair pratik önerileri XIX. yüzyılın başlarında çevrilmiş ve doğrudan tatbikata yansımıştır.⁹⁵ XIX. yüzyıldan itibaren bu teoriler, tercüme ve adaptasyon yoluyla Osmanlı fenn-i harp literatürüne taşınarak alanın kavramsal çerçevesini ve metodolojik yaklaşımını dönüştürmüştür. Osmanlı mütercimleri, yalnızca kelime kelime tercüme yapmakla kalmamış, kavram transferi de gerçekleştirmiştir. Nitekim “strateji” terimi, XIX. yüzyıl ortalarına dek Osmanlı literatüründe “tedbir”, “tanzim” ve “usûl-i harb” gibi ifadelerle karşılanmış; bu da Avrupa kaynaklı kavramsallaştırmanın içselleştirilme sürecini yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Moltke gibi Alman stratejistlerin, 1830’larda Osmanlı ordusunda

⁸⁸ Freedman, *Strateji*, s. 164 vd.; Morillo ve Pavkovic, *Askerî Tarih Nedir?* s. 55; Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2024; Bernard Loo, “Geography and Strategic Stability”, *The Journal Of Strategic Studies* C. 26, S. 1, 2003, 161’den aktaran Karabulut, *Strateji ve Jeopolitik*, s. 11; Heywood, *Küresel Siyaset*, s. 332.

⁸⁹ Freedman, *Strateji*, s. 159; Crane Brinton, Gordon A. Craig ve Felix Gilbert. “Jomini”. *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli’den Hitler’e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015, s. 115 vd.; Bowdish, *Military Strategy*, 62; Alpar, *Uluslararası İlişkilerde*, s. 230 vd.

⁹⁰ Stefan T. Possony ve Etienne Mantoux, “Du Picq ve Foch: Fransız Ekolü”, *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli’den Hitler’e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015, s. 289 vd.

⁹¹ Hajo Holborn, “Moltke ve Schlieffen: Prusya- Almanya Ekolü”, içinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli’den Hitler’e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015, s. 245 vd.

⁹² Gordon A. Craig, “Delbrück: Askerî Tarihçi”, içinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli’den Hitler’e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015, s. 360 vd.

⁹³ Possony ve Mantoux, “Du Picq ve Foch: Fransız Ekolü”, s. 289 vd.

⁹⁴ Morillo ve Pavkovic, *Askerî Tarih Nedir?* s. 59; Freedman, *Strateji*, s. 160- 162.

⁹⁵ Cemal Can Tarımcıoğlu, “Geç Osmanlı Harp Fenni ve Harp Tarihi (Kırım Harbi, 93 Harbi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi) Literatürü”, *Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, 2014, s. 77

müşavirlik yapması bu etkileşimi doğrudan pekiştirmiştir.⁹⁶ Böylece Osmanlı askerî reformları, öncelikle Fransız ve Alman kaynaklı teknik literatür üzerinden ilerlemiş, Clausewitz'in soyut teorileri görece geri planda kalırken Jomini ve Moltke'nin pratik yaklaşımları daha hızlı ve somut bir biçimde uygulanmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî tarih ve strateji yazıcılığı, özellikle XIX. yüzyılda hem içerik hem de yöntem bakımından önemli dönüşümler geçirmiştir. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat döneminde askerî tarih ve strateji ile ilgili çeviri eserler artmış, Batılı kaynaklardan birçok alanda tercüme faaliyetleri hızlanmış, özellikle savaş sanatı (fenn-i harp) literatürü oldukça büyümüştür. Bu disiplinde neşrolunan ilk telif eser olarak 1792'de Alexander İpsilanti tarafından Fransızcadan yapılan tercüme gösterilmektedir.⁹⁷ İlk aşamada daha çok sivil mütercimlerin ilgi gösterdiği bu alanda 1835'te Mekteb-i Harbiye'nin kurulmasıyla birlikte zamanla asker kökenli isimlerin eserleri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimat dönemlerinde askerî bilgiye yönelik ilgi ve çeviri faaliyetleri ivme kazanmış olmakla birlikte, fenn-i harp literatürünün telif ve tercüme eserler bakımından asıl yoğunlaşması XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Nitekim; Osman Senai Bey'in *Sevk-ül Ceyş* (1896) ve *Harbin Sevk ve İdaresi* (1898) isimli çevirileri ile ve Julius von Verdy du Vernois'nın *Usûl-i Tatbika Nazaran Tarib-i Harbin Mutalaası* (1902) başlıklı kitabı tercüme eserlere diğer örnekler olarak sayılabilir. Deniz stratejisi hakkında Miralay Mehmed Rasim tarafından 1894'te "*Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî*" (1894) başlıklı çalışma dikkat çekmiştir. Savaş sanatı veya savaş bilimi alanında eser kaleme alan diğer önemli isim ve eserleri arasında; İbrahim Rüşdi'nin *Miftâh-ı Fenn-i Harp*, Ömer Naili Paşa'nın *Fenn-i Harb ve Tarib-i Askerî* (1876), Şânîzâde Mehmed Atallah'ın *Vesâyâ-yı Harbiye* (1806), Osman Senâî Bey'in *Tarib-i Harb* (1897) ile Mustafa Şevket Paşa'nın *Fenn-i Harp* (1877) gibi örnekler sayılabilir. Ayrıca Harbiye'de fenn-i harp dersleri veren Hasan Rıfat'ın 1891'de yayımladığı *Tarib-i Fenn-i Harb* adlı eserini de zikretmek icap eder.⁹⁸

⁹⁶ Kemal Beydilli, "Moltke, Helmuth von", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/moltke-helmuth-von> (12.02.2026).

⁹⁷ Muhammet Yılmaz, "*Tercüme-i Risâle-i Fenn-i Harb*" (Mütercim: Konstantin İpsilanti), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

⁹⁸ Tarımcıoğlu, "Geç Osmanlı Harp Fenni", s. 13 vd; Kaan Enginerzengin, *Miftâh-ı Fenn-i Harp: İbrahim Rüşdi'nin Kaleminden Harp Fenni ve Teknolojileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015; Muhammed Felat Aktan, "Bir Osmanlı Donanma Sanatı: Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî Üzerine İnceleme", *Dicle Üniversitesi Sosyal*

Bu başlıkta Ahmed Cevdet Paşa'ya da değinmek gereklidir. Zira Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* adlı eseriyle askerî tarih yazımında özgün bir metodoloji ve üslup geliştirmiştir. Cevdet Paşa'nın harp fennini "büyük bir ilim" olarak nitelendirmesi ve Avrupa kaynaklarından derlediği bilgilerle bu bilime ait usul ve esasları açıklaması Osmanlı askerî tarih yazımında kavramsal bir yeniliğe işaret etmektedir.⁹⁹ Savaşları salt kronolojik olaylar olarak değil, coğrafi, stratejik ve kurumsal bağlamlarıyla birlikte ele almış; muharebe sahalarının topografik özelliklerini (tabya yerleri, geçiş güzergâhları, ikmal hatları vb.) ayrıntılı biçimde tasvir ederek bu verileri muharebe analizleriyle ilişkilendirmiştir. Paşa, Askerî başarısızlıkların nedenlerini sorgularken özellikle liyakatsizlik, kurumsal zafiyet ve bilgi eksikliği gibi unsurları eleştirmiş, böylece Osmanlı'da stratejik düşüncenin gelişimine tarihsel ve eleştirel bir katkı sunmuştur.¹⁰⁰

Ahmed Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımındaki özgünlüğü, harp bilgisini kavramsal ve öğretici bir çerçeve içinde ele alma gayretinde kendini göstermektedir. Nitekim *Tarih-i Cevdet*'in "Ahvâl-i Bahriyye Hakkındadır" başlığı altında teknik ve tarihsel bir bütünlük içinde Osmanlı deniz savaşlarını, gemi türlerine dair temel bilgileri ve denizcilik ilmini anlatmış ve "Fenn-i Harbe Dâ'irdir" başlığı altında ise harp ilmini sevk-u'l-ceyş (strateji) ve ta'biyetü'l-ceyş (taktik) olmak üzere iki ayrı alana ayırarak bu tasnifi hem Avrupa hem de Osmanlı tarihinden örneklerle izah ederken Kont Raimondo Montecuccoli'den yararlandığını belirten Cevdet Paşa, bunun yanı sıra Mareşal Vauban, Anton von Prokesch, Jean-Henri Castéra ve Louis Adolphe Thiers gibi Batılı askerî yazarları da kaynak olarak kullanmıştır.¹⁰¹ Bu durum, onun askerî tarih yazımında transkültürel bir bilgi dolaşımını bilinçli biçimde metin inşasına dâhil ettiğini göstermektedir.

Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımındaki ayırt edici yönlerinden biri, teorik kavramları tarihî vakalar üzerinden somutlaştırma çabasıdır. Cevdet Paşa'nın bu yaklaşımı, askerî tarihi salt geçmişin kaydı olarak değil, öğretici ve pekiştirici bir bilgi alanı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Şumnu mevkiini örnek göstererek, üssü'l-harekâtın seçimini

Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 32, 2023, s. 271- 283; Muhammed Aslaner, *Osman Senai Bey'in Tarih-i Harb Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

⁹⁹ *Tarih-i Cevdet*, s. 104-109 ve s. 113-140'tan aktaran Sadık Emre Karakuş, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Askerî Tarihçiliği", *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 1, 2024, s. 3, 7.

¹⁰⁰ Karakuş, "Ahmed Cevdet Paşa", s. 1-13.

¹⁰¹ *Tarih-i Cevdet*, s. 3526-3580'den aktaran Karakuş, a.g.m., s. 6.

stratejik, istihkâmların düzenlenmesini ise taktik bir mesele olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde, 1787–1792 Osmanlı-Avusturya Savaşı'nı anlatmadan önce harekât sahasının askerî coğrafyasını ayrıntılı biçimde tasvir ederek; tabya ve top mevzileri, geçitler, engelleme noktaları ve birlik kapasitesi gibi unsurları sistematik biçimde ifade etmiştir. Paşanın muharebelerin anlatımında coğrafi verileri sürekli olarak referans alması, onun dönemin harp bilimine uygun bir analiz mantığıyla hareket ettiğini göstermektedir.¹⁰²

Son tahlilde denilebilir ki; Osmanlı Devleti fenn-i harp literatürü, (transkültürel bilgi dolaşımı'nın tipik bir tezahürü olarak) Avrupa'dan aktarılan teknik ve teorik bilgilerin mevcut askerî ve entelektüel birikime eklenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte gazâ kültürü tamamen tasfiye edilmemiş, aksine savaşın ahlâkî ve meşruiyet boyutunu belirleyen normatif bir çerçeve olarak varlığını sürdürürken, askerî faaliyetlerin planlanması, icrası ve değerlendirilmesi giderek ölçülebilirlik, hesaplanabilirlik ve teknik yeterlilik esaslarına dayanan pozitif bilimsel yöntemlerle ele alınmaya başlanmıştır. Böylece askerî alan, manevî meşruiyetini koruyan ancak yöntem ve araçlarını modern bilimin metodolojisinden devralan rasyonel bir disipline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, özellikle sefer planlamasında matematik ve haritacılığın kullanımı, lojistik hesapların sistematik hâle getirilmesi, askerî eğitimin mühendislik ve fen bilimleri temelli bir müfredata bağlanması ve harp bilgisinin tercüme yoluyla kurumsallaştırılması gibi somut uygulamalarda gözlemlenebilmektedir.

IV. Gazâvâtnâme Geleneği ile Fenni Harp Literatürüne Dair Bir Karşılaştırma

Osmanlı askerî düşüncesinde gazâvâtnâmeler ile fenn-i harp eserlerinin literatürün iki farklı epistemik düzlemini temsil ettiği yukarıda ifade edilmişti. Örneğin kimi gazâvâtnâmelerde Osmanlı ordusu çoğunlukla doğa unsurları, hayvanlar ve mitolojik kahramanlarla karşılaştırılarak tasvir edilmiştir. Ordunun ilerleyişi dalgalı denizlere, taşan nehir ve sellerle sahralara; askerler ise arslan, kaplan, ejderha, timsah ve kartal gibi yırtıcı hayvanlara benzetilmiştir. Buna karşın, düşman askerleri çoğunlukla köpek, karga, koyun ya da fare gibi zayıf ve küçültücü hayvan imgeleriyle anılmıştır. Askerlerin yiğitliği Rüstem, Zâl, Gîv, İskender, Ferhâd gibi İran destan kahramanlarıyla özdeşleştirilmiş; ordunun görkemi gürültü, toz bulutu, renkli sancaklar ve parıldaayan zırhlarla sahnelenmiştir.¹⁰³

¹⁰² Karakuş, a.g.m., s. 7.

¹⁰³ Şahin, *Gazâvâtnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri*, s. 241.

“Gör ol gayret erinün himmetini
 Ki topun çekmeyüp biç minnetini
 İşâret kaldı hep ceş-i süvâra
 Piyâde oldu ve üşdi hisara
 Der-i hısna hücum itdi çü ejder
 Sanasın Hayber’in bâbına haydar
 Kurup anı urubın nerdübânlar
 Ser-i burcına çıkıdı peblünânlar”¹⁰⁴

Buna karşılık fenn-i harp literatürü, savaşın anlatsal ve ideolojik çerçevesinden ziyade rasyonel, teknik ve uygulanabilir boyutuna odaklanmış; alay tertibi, manevra düzeni, batarya teşkili, ateşli silahların, kullanımı, planka ve tabya inşası, fenn-i tedbîr-i harbiyye gibi kavramlar üzerinden askerî faaliyetleri tarif ve tasnif etmiştir. Nitekim aşağıdaki pasajda köprü başının yarım ay veya çift boynuz tabya şeklinde düzenlenmesi, topların belirli açılarda yerleştirilmesi ve metrislerin kademeli biçimde genişletilmesi gibi ayrıntılar, savaşın teknik bir planlama meselesi olarak ele alındığını göstermektedir:

“...köprünün başını setr idecek ebniyyeyi nîm kamer ya çifte boynuz yâhûd mikass tabya şekline yapmak ve düşmanı takarrubden men’ birle henüz ubûr itmemiş askerin mürürünü teshîl zımnında ol ebniyenin perdelerine adlâ’ına toplar vaz’ etmek ve düşmanı henüz mürür itmiş askerin üzerine hamle itmekden men’ ve ref’ için bu bâbda ufak ve enseb olan cemî-i mevâzî’i zabt ve piyâde asker vaz’ eylemek iktizâ ider hanf-i hücumu düşman ile bundan ziyâde ihtiyât etmek muktezâ olur ise cisri setr iden tabyanın adlâ’ından bedeen birle tarafeynden çıkmalı metrisler hafır olunub cemî-i asâkire mürür idinceye değin ol metrislere yemîn ü yesâra mümtedd asâkirvez olunabilir...”¹⁰⁵

Bazı fetihname ve gazâvât-nâmelerde ordunun sefere çıkışı ve savaş sahneleri çoğu zaman yoğun teşbih ve mübalağa unsurlarıyla aktarılmıştır. Askerlerin

¹⁰⁴ Davut Erkan, *Matrakçı Nasûb’un Süleymân-nâmesi (1520–1537)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005, s. 32.

¹⁰⁵ Köprünün başını koruyacak binaları yarım ay, çift boynuz veya makas tabya şekline yapmak ve düşmanın yaklaşmasını engelleyerek henüz geçmemiş askerin geçişini kolaylaştırmak amacıyla o binaların perdelerine, kenarlarına toplar yerleştirmek ve düşmanı, henüz geçmiş askerin üzerine saldırmaktan alıkoymak ve engellemek için bu konuda küçük ve uygun olan bütün mevkileri zapt edip piyade asker yerleştirmek gerekir. Düşmanın hücum korkusu ile bundan daha fazla tedbir almak gerekirse, köprüyü koruyan tabyanın kenarlarından başlayarak her iki taraftan çıkmalı siperler kazılıp bütün askerler geçinceye kadar o siperlere sağa ve sola uzanan askerler yerleştirilebilir. bkz. Yılmaz, “Tercüme-i Risâle-i Fenn-i Harb”, s. 72-73.

kalabalığı, atların kişnemesi, kös ve zurnaların sesi, savaş meydanını kıyamet tasvirini andıran bir manzaraya dönüştürür. Kanın nehir ve denizlere, ölü bedenlerin dağlara, yuvarlanan başların toplara benzetilmesi; kılıç ve mızrakların kan deryasında balık veya timsah gibi tasvir edilmesi, savaşın hem dehşet hem de estetik bir kompozisyon içinde sunulduğunu göstermektedir. Bu tür imgeler, savaşın askerî yönü dışında sembolik ve kozmik bir mücadele olarak kurgulandığını da düşündürmektedir. Bu anlatım tarzında; harekât, lojistik, sevk ve idare gibi teknik ayrıntılar geri planda kalmakta, buna karşın, savaşın ideolojik, dinî ve kahramanlık boyutları ön plana çıkarılmaktadır.¹⁰⁶

*“Gürz gürze değdi matrak matraka
Er ere karışdı sancak sancaka
Kan revan Ceyhun’a döndi aşikâr
Nişelerden köpri düzdi rüz-gar
Çaldıran sabrası toldı kan ile
Bir sitiz itdi felek insan ile”¹⁰⁷*

Bu neviden kimi eserlerde kale ve şehir kuşatmaları olağanüstü benzetmelerle anlatılır; kuşatılan kaleler, sağlamlıkları bakımından Hayber Kalesi, İskender’in Seddi, Kaf veya Elbruz Dağı gibi tarihsel ve mitolojik unsurlarla özdeşleştirilir. Burçları gökyüzüne değen direklere, etrafındaki hendekler Samanyolu’na, duvarlar akik taşına veya kirpinin dikenlerine benzetilir. Osmanlı askerinin az bir kuvvetle bu “ulaşılmaz” kaleleri fethetmesi, metinlerde hem ilahî yardımın tezahürü hem de gazâ ruhunun ispatı olarak sunulur. Çünkü kaleler yalnızca fiziki engeller değil, aynı zamanda Osmanlı zihniyetinde aşılması gereken ideolojik ve dini semboller olarak kodlanmıştır. Kuşatma tasvirlerinde kullanılan mübalâğa, Osmanlı askerinin azim ve fedakârlığını yüceltirken düşmanı küçültme ve ötekileştirme işlevi de görmüştür.¹⁰⁸

*“Ve bil cümle ol emir-i benam cenab-ı rabbiül enamı çün münacatın tamam
eyledi, fil-hal memalik-i bedfiali paymal etmek için mukaddemen illeriye irsal eylediği
asker-i ehl-i nusrete kuvvet ü takvîyet için tekrar beş yüz miktar guzât-ı serbaz ve
cana ve başa kalmaz tufeng-endağ gönderiip kendü izzet ü saadetle sedd-i İskender ve
kal’a-i Hayber gibi ol bülend-abter makarr-ı nusret-eserinde durup karar ve abval-i*

¹⁰⁶ Şahin, *Gazâvatnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri*, s. 242.

¹⁰⁷ Mustafa Argunşah, *Şükri-i Bitlisi’nin Selimnamesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986, s. 139.

¹⁰⁸ Şahin, *Gazâvatnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri*, s. 248 vd.

guzât-ı namdar neye müncer ola deyu babere intizârda iken nagâb guzât-ı hayr-bah memalik-i küffar-ı ru-siyab-ı tebah edürek ve Mekomoryada vakâi olan varoş ve kurayı garet ü hasaret ile giderek bâlâda mezkeure olan kadı kız-ı mahbuse oldugu mahall-i mahbusa guzât-ı şir hasail vasıl u dabil oldular. Ol bi-çareyi zîndan-ı beladan ve kafes-i bend ü cefadan kurtarup ol diyarı bil-küllüye ibrak-ı bin-nar ve tar u mar etdiler.”¹⁰⁹

Fenn-i harp eserlerinde ise; kaleler, hendekler ve siperler artık edebî süslemeler ya da metafizik anlatılar yerine gözlem, ölçüm ve teknik hesaplamalar temelinde ele alınmıştır. Kaleler, mitolojik veya tarihî benzetmelerle yüceltmekten ziyade burçların açılı, duvarların yükseklikleri, hendeklerin derinlikleri ve savunma düzenleri üzerinden yani harekât tekniğinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir:

“Eslibâ-i nâriyye anan-fanan tevfir-i şiddet eyledikçe kılâ’ ve istihkâmâtteki duvar inşâatının pey-der-pey taklîline, duvar irtifâatının tenkısına ve duvarların yerine kesretle turab yığınları istimâline ve derûn-ı kılâ’ ve istihkâmâtta üstleri kemerler ve mevâdd-ı muhtelif-i sâire ve turab yığınları ile mestûr ve düşmân tarafından endâbt olunan mermiyâtın tesîrâtından mahfûz mubâl-i mestûre ve mahfûza teşkiline himmet olunmuş ve kale ve istihkâmât önlerinde açılan hendekler pey-der-pey tâmik ve yan satabları (istar ve istara mukabil) duvarlar ile setr ve iksa kılınarak kale ve istihkâmât bedenlerinin top envâ-ı misillü yatık mubarrikleri silâhlarla obüs ve havân envâ-ı gibi mukavves ve pek dik mubarrikli efvâb-ı nâriyye mermiyâtının tesîrât-ı tahrîb-kârânelerinden masûn olmasına itinâ olunmaya başlamış...”¹¹⁰

Askerlerin durumu ise bireysel yiğitliklerden çok disiplin, eğitim, lojistik imkânlar ve sayısal üstünlük üzerinden belirlenmiş, moral ve organizasyon savaşın sonucunu tayin eden başlıca unsurlar olarak ele alınmıştır. Benzer biçimde, seferler destansı yürüyüşler veya kutsal görevler olarak kurgulanmaktan

¹⁰⁹ Saltuk Seyhan Öztekin, *Cafer İyani Bey’in Tarih-i Gazî Hasan Paşa (Cihadname-i Hasan Paşa) Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2017, s. 33.

¹¹⁰ Eda Çaparlar, *Ferîk Ahmed Muhtar Paşa’nın Malûmât Dergisi’ndeki Yazılarının Harp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2019, s. 100; (Ateşli silahların gittikçe artan şiddetle çoğalması üzerine, kale ve istihkâmlardaki duvar yapısının giderek azaltılmasına, duvar yüksekliklerinin düşürülmesine ve duvarların yerine çokça toprak yığınları kullanılmasına yönelmiş; ayrıca kalelerin ve istihkâmların içinde, üzerleri kemerler, çeşitli malzemeler ve toprak yığınlarıyla örtülü, düşman tarafından atılan mermilerin tahrip edici etkilerinden korunmuş kapalı ve muhafazalı mekânlar yapılmasına özen gösterilmiştir. Kale ve istihkâmların önünde açılan hendekler de giderek derinleştirilmiş, yan yüzeyleri duvarlarla kaplanarak güçlendirilmiş; böylece kale bedenlerinin, toprak gibi yatık atış yapan silahlarla obüs ve havân türü yüksek kavisli ateşli silahların tahrip edici mermilerinden korunmasına dikkat edilmeye başlanmıştır.”

ziyade, ikmal hatları, erzak planlaması ve coğrafi koşulların analizi doğrultusunda tanımlanmış veya planlanmıştır.

“...zabire ve akvatnın tevariüd ve vusulüne subulet virmek zımyyla sevabil-i derjayı istishab ü istimal iden bir kara ordusunun ihtiyata karada dabi mebde-i amal-i harbiyyesi bulunmasına ve babra kendüsine vasıl olacak zehairden başka karada bile ihtiyata zehairin tedarik olunmasa ihmal ve musamaha olunması ebemm olacağı bususlarından gaflet olunmamalıdır.”¹¹¹

Sonuç

Klasik dönemim fetihnâme ve gazâvâtnâme geleneğinden XIX. yüzyılda ortaya çıkan fenn-i harp literatürüne uzanan süreçte, Osmanlı askerî strateji yazını tam bir kopuştan ziyade temsil ve meşruiyet düzeyinde süreklilik, yöntem ve bilgi üretimi düzeyinde ise belirgin bir dönüşüm sergilemiştir. Bu neviden eserlerde savaşın ahlâkî ve sembolik anlamlandırılmasına dayanan anlatı dili, fenn-i harp literatüründe yerini ölçülebilirlik, hesaplanabilirlik ve teknik rasyonaliteye bırakmış; ancak savaşın devlet aklı, düzen ve meşruiyetle ilişkilendirilmesi fikri farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Bu çizgi, savaşların icrası veya zaferlerin kaydıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda stratejik düşüncenin epistemolojik temellerini, kavramsal repertuarını ve meşruiyet kaynaklarını sürekli yeniden üretmiştir. Gazâvâtnâme veya fetihnâme geleneği, kahramanlık anlatıları ve dinî meşruiyet üzerinden savaşın moral boyutunu öne çıkarırken, peşi sıra gelen yenilgilerin işaret ettiği askerî geriliğin üstesinden gelmek adına girilen reform çabaları Osmanlı entelektüel çevrelerinde askerî stratejinin ampirik ve rasyonel boyutlarının görünür hâle gelmesini sağlamıştır. Bu süreçte özellikle Avrupalı askerî uzmanların istihdam edilmesi, modern eğitim kurumlarının kurulmasına ve harp bilgisinin disiplinler bir çerçeveye kavuşturulmasına doğrudan katkı yapmıştır. Mühendishâneler, Tıbbiye ve Harbiye gibi askerî eğitim kurumlarının kurumsallaşmasıyla birlikte savaş bilgisi, sözlü ve anlatsal düzlemde çıkararak matematik, mühendislik veya lojistik gibi bilimsel kategorilerle tanımlanır hâle gelmiştir.

Osmanlı askerî strateji yazını aynı zamanda Batı'daki çağdaş strateji literatürüyle mukayeseye de elverişlidir. Gazâvâtnâmelerin şövalyelik kronikleriyle; XVII. yüzyıl Osmanlı kroniklerinin raison d'État söylemiyle; XIX.

¹¹¹ Zeylek, “Usûl ü Fenn-i Harb”, s. 56.

yüzyıl literatürünün ise Jomini, Guibert, Maizeroy, Moltke ve Goltz gibi stratejistlerin teorileri ve II. Frederick ve Napolyon'un uygulamalarıyla paralellik arz etmesi, Osmanlı düşünce dünyasının Avrupa'daki epistemik dönüşümlerle temas hâlinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Osmanlı örneğinde siyasî- dinî meşruiyet ekseninin Batı'ya nazaran daha uzun süre belirleyici olduğu, savaşın "siyasetin başka araçlarla devamı" olduğu yönündeki Clausewitzçi perspektifin doğrudan içselleştirilemediği, bilimsel harp anlayışının kurumsallaşmasının ise gecikmeli olduğunu da unutmamak icap eder.

Son tahlilde Osmanlı askerî yazınının tarihî seyri, imparatorluğun askerî, siyasî ve entelektüel dönüşümünün bir aynası olarak okunabilir. Geleneksel anlatıların moral- meşruiyet üretiminden mühendis subayların teknik- rasyonel hesaplarına uzanan bu çizgi, Osmanlı Devleti'nin hem kendi geleneksel stratejik kültürünü hem de modernleşme çağında uluslararası sistemin dayattığı bilimsel harp anlayışını içselleştirme çabalarını belgelemekte, Osmanlı tecrübesi, stratejik düşünce tarihine (askerlik anlayışı, askerî kurumlar, savaşlar, yenilgiler ve fetihler vs. ile birlikte) bilgi üretim biçimleri, kavramsal süreklilikler ve epistemolojik dönüşümler ekseninde de katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
- AGOSTON, Gabor, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- AKALIN, Berrin, "Nâbî'nin Kamanıçe Kalesi'nin Fethi İçin Yazdığı 'Sultân-ı dîn şehenşeh-i dünyâ hidiv-i dehr / Sultân Muhammed âb-ı rûh-ı baht-ı sermedî' Matla'lı Târih Kasîdesi ve Çağına Tanıklığı." *HİKMET – Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 5, 2016, s. 191-197.
- AKTAN, Muhammed Felat, "Bir Osmanlı Donanma Sanatı: Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî Üzerine İnceleme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2023, s. 271–283.
- AKSOY, Hasan, "Fetihnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetihname> (12.02.2026).
- AKSOY, İdris. *İdris-i Bidlîsî'nin Selâm-nâme'sinin Tabkîk ve Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.

- AKSOYAK, İsmail, “Zafer-Nâme/Mi'râcü'z-Zafer (Behcetî Hüseyin Efendi)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zafer-name-miracu-z-zafer-behctei-huseyin-efendi>. [Erişim Tarihi: 11 Şubat 2026].
- ALPAR, Güray, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları, Konya 2015.
- ARGUNŞAH, Mustafa, *Şükri-i Bîtlisi'nin Selimnamesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986.
- ARIKER, Samet, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, 2015, s. 199- 217.
- ARUÇİ Muhammed, “Ömer Efendi, Novili”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-efendi-novili>. [Erişim Tarihi: 1. 9.2025].
- ASIM, Necib, “Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri Şehnâmeciler”, *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, S. 7, 1329.
- ASLANER, Muhammed, “Osman Senai Bey'in Tarih-i Harb Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2019.
- AVCI, İsmail, “İskender-Nâme (Ahmedî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/iskender-nâme-ahmedi> [Erişim Tarihi: 8. 5.2025].
- BEHAR, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1992.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Moltke, Helmuth von”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/moltke-helmuth-von> [Erişim Tarihi: 12.02.2026].
- BOWDISH, Randall G., “Military Strategy: Theory and Concepts”, (Doktora Tezi), University of Nebraska, 2013.
- BRINTON, Crane, Gordon A. CRAIG ve Felix GILBERT, “Jomini” İçinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli'den Hitler'e Askerî Düşünce*. ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015.
- CLAUSEWITZ, Carl von, *Savaş Üzerine*. çev. H. Fahri Çeliker, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2024.
- CRAIG, Gordon A., “Delbrück: Askerî Tarihçi”, İçinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli'den Hitler'e Askerî Düşünce*. ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015.
- Cambridge Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/strategic> [Erişim Tarihi: 7. 4.2025].

- ÇAPARLAR, Eda, *Ferîk Ahmed Muhtar Paşa'nın Malûmât Dergisi'ndeki Yazılarının Harp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2019.
- ÇETİNKAYA TAHTACI, Sultan, "Bir Edebi Tür Olarak Gazâvatnâmeler ve Dönemsel İçerik Analizi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* C. 13, S. 1, 2024, s. 1- 20.
- ÇİPA, H. Erdem. *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*, Indiana University Press, Bloomington 2017.
- ÇOLAK, Ahmet, "Bahârî, *Fetihnâme-i Üngürüs* Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebi-Tarihi Üslupla Anlatılışı", *Turkish Studies* C. 9, S. 6, 2014, s. 373–408.
- DAVISON, Roderic H., "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim", içinde *Tanzimat*. ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- DEDEOĞLU, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, YeniYüzyıl Yayıncılık, Ankara 2024.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celâlzâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- DERELİ, Özlem, *Sinoplu Safâî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri Transkripsiyonlu Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2017.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, "Osmanlılarda Gazâ İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları", *Bellefen* C. 72, S. 275, 2008, s. 817–888.
- EMECEN, Feridun M., "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 83- 90.
- ENGİNERZENGİN, Kaan, *Miftâh-ı Fenn-i Harp: İbrahim Rüşdi'nin Kaleminden Harp Fenni ve Teknolojileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- EROĞLU, Süleyman, "Şecâat-Nâme (Âsafî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/secaat-name-asafi> [Erişim Tarihi: 30. 3.2025].
- ERKAN, Davut, *Matrakçı Nasûb'un Süleymân-nâmesi (1520–1537)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- ERKAN, Mustafa, "Gazâvatnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazavatnâme> [Erişim Tarihi: 5. 5.2025].
- ERSANLI, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezisinin Oluşumu (1929–1937)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1992.

- ERTAŞ, M. Y., “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gazâ”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27, S. 1, 2012, s. 79–100.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 10 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- FAYDA, Mustafa, “Siyer ve Megâzi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> [Erişim Tarihi: 13.7.2025].
- FORREST, Alan, “L’armée de l’an II: La levée en masse et la création d’un mythe républicain”, *Annales Historiques de la Révolution Française*, no. 335, 2004, s. 111–130.
- FREEDMAN, Lawrence, *Strateji*, çev. Belkis Çorakçı Dışbudak ve Taciser Belge, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, *IV. Murâd’ın Bağdâd’ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd – Kadî-şâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon – Değerlendirme, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2013.*
- GÖRGÜN, Tahsin, “Mukaddime”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime--ibn-haldun> [Erişim Tarihi: 20. 6.2025].
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Cihannümâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihannuma--katip-celebi> [Erişim Tarihi: 6. 5.2025].
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Kâtib Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katib-celebi> [Erişim Tarihi: 3. 6.2025].
- HEYWOOD, Andrew, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Felix Kitap, Ankara 2022.
- HOLBORN, Hajo, “Moltke ve Schlieffen: Prusya-Almanya Ekolü”, İçinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli’den Hitler’e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015.
- İNALCIK, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011.
- İNALCIK, Halil ve Mevlüt Oğuz, *Gazâvat-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- Joint Chiefs of Staff, *Dictionary of Military and Associated Terms*, Department of Defense, U.S. Government Printing Office, Washington 2011.
- JORGENSEN, C., M. F. PAVKOVIC, R. S. RICE, F. C. SCHNEID ve C. SCOTT, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler) 1500–1763*, çev. Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Arasında: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*. Çev. Ceren Çıkmın, Birleşik Dağıtım, İstanbul 2010.

- KAPANŞAHİN, Mehmet, “Bostan Çelebi’nin Tarihçiliği ve Süleyman-nâme’sinde Kullandığı Ayetler”, *Social Sciences Studies Journal C. 4*, S. 20, 2018, s. 2935-2946.
- KARA, Ümran, *Matrakçı Nasûh ve eseri Tuhfetü’l-Guzât*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2013.
- KARAÇAY TÜRKAL, Merve, “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)”, *Mavi Atlas G.ŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Güz 2013, s. 28–50.
- KARAÇAY TÜRKAL, Nazire, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065–22 Ca.1106 / 1654–7 Şubat 1695): Tablîl ve Metin*, Cilt I, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- KARAKUŞ, Sadık Emre, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Askerî Tarihçiliği”, *SAVSAAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi C. 34*, S. 1, 2024, s. 1–13.
- KARAOSMANOĞLU, Ali, “Büyük Stratejinin Anlamı ve İşleyişi”, İçinde *Strateji Düşüncesi: Kuran Paradoks Uygulama*, ed. Ali Karaosmanoğlu ve Ersel Aydınlı. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.
- Kâtib Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfâri’l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, ed. Mustafa Çiçekler, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi 21, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi Yayınları, Ankara 2018.
- KAYA, Nevzat, “Karacelebizâde Abdülaziz Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karacelebizade-abdulaziz-efendi> [Erişim Tarihi: 4.7.2025].
- KENAN, Seyfi, “III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”, İçinde *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 129- 164.
- KİRİŞÇİOĞLU, Mehmet, “Câfer İyânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-iyani> (11.02.2026).
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten C. 7*, S. 27, 1943, s. 379-522.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- KURTULUŞ, Meriç, *Gazâvâtnâme Türünün Romans-Epikten Biyografiye Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara 2015.
- LANGINS, Janis, “Review of *Siege Warfare. Vol. 2: The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660–1789*, Christopher Duffy”, *Technology and Culture* 28, no. 2, 1987, s. 350–351.
- LAPIDUS, Ira M., *İslam Toplulukları Tarihi*, Cilt 1, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

- LEVEND, Agah Sırrı, *Gazâvâtâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvâtâmeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.
- LUTTWAK, Edward, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Cambridge Press, London 1987.
- MERCAN, İ. H., "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıbnâme ve Gazâvâtâmeler Hakkında", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 6, S. 10, 2003, s. 107–130.
- Millî Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Basımevi, Ankara 2000.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı Savaşırken*, Ketebe Yay., İstanbul 2023.
- Necib Asım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri Şehnâmeciler", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, VII, 1329.
- Novili Ömer Efendi, Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna, Tâbiü'n-nüsha İbrahimü'l-Hakîr, İstanbul 1154, Türk Tarih Kurumu, https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=530378&materialType=NE&query=Bosna__Tarih__1736-1739.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Battalnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/battalnâme> [Erişim Tarihi: 21.6.2025].
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Dânişmendnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/danismendnâme> [Erişim Tarihi: 21.6.2025].
- ÖLMEZ, Ahmet, "Behcetü Hüseyin Efendi", *TEİS*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/behceti-huseyin-efendi> [Erişim Tarihi: 11 Şubat 2026].
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", içinde *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Silâhdar Mehmed Ağa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/silahdar-mehmed-aga> [Erişim Tarihi: 10.8.2025].
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlı Tarih Edebiyatında Türlerle Genel Bir Bakış", içinde *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, IRCICA, İstanbul 2006, s. 129–152.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* S. 1, 2013, s. 1–20.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-esir-izzeddin> [Erişim Tarihi: 20.7.2025].
- ÖZCAN, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908–1960*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ÖZKAN, Ömer, "Gazavat-Nâme-i Midilli Türk Dili ve Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, C. 56, S. 1, 2008, s. 113–126.

- ÖZTEKİN, Saltuk Seyhan, *Cafer İyani Bey'in Tarib-i Gazî Hasan Paşa (Cibadname-i Hasan Paşa) Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2017.
- PEHLİVAN, Gürol, "Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Gazâvatnâmeler", *Turkish Studies* C. 3, S. 4, 2008, s. 598-617.
- POSSONY, Stefan T. ve Etienne MANTOUX, "Du Picq ve Foch: Fransız Ekolü", içinde *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli'den Hitler'e Askerî Düşünce*, ed. Edward Mead Earle. çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015.
- REDHOUSE, James, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- SAĞIRLI, Abdurrahman, "Süleymannâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleymanname--kanuni> [Erişim Tarihi: 8.8.2025].
- SAKOĞLU, Nurettin, *16. Yüzyıl Osmanlı Taribine Kaynak Olarak "Gazâvat-nâme-i Muhammediye" Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015.
- SARI, Mehmet, *Gelibolulu Za'îfî Muhammed, Gazâvat-ı Sultân Murâd Hân: İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar), Metin – Sözlük*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname: İnceleme- Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018.
- ŞAHİN, Kürşat Şamil, *Gazâvatnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Şifa Yayınları, İstanbul 2012.
- TARIMCIOĞLU, Cemal Can, *Geç Osmanlı Harp Fenni ve Harp Tarihi (Kırım Harbi, 93 Harbi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi) Literatürü*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014.
- TOKAY, Ayşe Tuba, *Levhî'nin Gazâvatnâme-i Sultan Süleyman'ı*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008.
- TOPAL, Mehmet, *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa - Nusretname: Tablîl ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- TULUM, Mertol, "Dursun Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dursun-bey> [Erişim Tarihi: 13.8.2025].
- TULUM, Muhammed Emir, "Manzum Fetihnâmelerin Tarihî Kaynak Değeri", *Kadim*, S. 5, Nisan 2023, s. 1-17.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

- Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 14.8.2025].
- UĞUR, Fatih, “Gazâvât-ı Sultân Murâd İbn Mehemed Han (Za’îfi)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gaz> [Erişim Tarihi: 10.3.2025].
- UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2024.
- YAVUZ, Hulusi, “Rumûzi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rumuzi> [Erişim Tarihi: 20.4.2025].
- YILDIRIM, Burak, *Topçuluktan Fenn-i Remye Dair Ma'lûmât-ı Esâsiyye' Adlı Eserin Osmanlı Ordusundaki Yenileşme Hamleleri Bağlamında Tablîli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- YILMAZ, Kadri H., “Hâkî Efendi'nin Süleymannâmesi'nde Yer Alan İnkilemelerin Anlama Sağladığı Katkıları”, *Journal of Academic Social Science Studies* S. 29, 2014, s. 427–438.
- YILMAZ, Muhammet, “*Tercüme-i Risâle-i Fenn-i Harb*” (Mütercim: Konstantin İpsilanti) Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.
- YÜKSEL, Funda, *Mihaloğlu Ali Bey Gazâvâtname'sindeki (1–863. Beyitler) Kıssa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2010.
- YÜKSELEN, Hasan, “Strateji Kavramını Çalışmak”, *Güvenlik Stratejileri* C. 14, S. 27, 2018, s. 1-38.
- ZEYLEK, Ömer, “Usûl ü Fenn-i Harb Transkripsiyon-Askerî Terimlerin İncelenmesi ve Sözlüğü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2016.
- ZORLU, Tuncay, “III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*. Haz. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 213–252.

